

Kőszegfalvi Ferenc
Adatok a hódmezővásárhelyi nyomdászat,
sajtó és könyvkiadás történetéhez
1852-1944

Békéscsaba-Gyoma, 1991.

Dolgozatunk szándékoltan nem viseli a Hódmezővásárhely nyomdászata, sajtója és könyvkiadása címet. Részletes, teljes, végleges nyomda-, sajtó és kiadástörténetet több okból nem adhattunk; a város könyvkultúrája e fontos térrésumának múltját előttünk senki nem vizsgálta, a teljességgel föltáratlan téma első földolgozását még teljes forrásalap birtokában sem mondhatnánk mindenre kiterjedőnek, mindent felölelőnek.

Elsőségünk, az, hogy a megismert tények értékelésénél nem kellett figyelembe venni mások véleményét, amennyiben előny, egyúttal hátrány is, hiszen ezekkel összevetve teljesebb, maradandóbb lehetett volna szerény munkánk. Az általunk elért és föltárt források jellege szükségyszerűen megszabta feldolgozásunk arculatát; egyszerűen szólva csak azt írhattuk meg, amit találtunk. Nem vállalkozhattunk például, elegendő adat híján, a nyomdai szépmesterség helyi gyakorlásának föltérképezésére, a tipográfiák betűkészletének elemzésére, elképzelhetőnek tartjuk, sajnos, hogy betűmintakönyv nem is készült soha Vásárhelyen. Ugyancsak megfelelő forrás hiányában, nem mutathatjuk be tételesen a műhelyek technikai felszereltségét, személyi ellátottságát, termelését.

A helyi iparlajstromok, a szegedi cégbíróság, a helyi és a szentesi levéltár, valamint a helyi sajtó vonatkozó anyagának föltárásával - úgy érezzük - rekonstruálni tudtuk viszont a vásárhelyi nyomdák, s az ezekre alapított vállalatok számát, alakulásuk körülményeit, a tulajdonjogi változásokat, a műhelyek technikájának, termelésének általános jellemzőit, a helyi nyomdaipar fejlődésének fő tendenciáit, valamint a sajtó és a könyvkiadás általános helyzetét.

Városunkban, hasonlóan a legtöbb alföldi mezővároshoz, a könyv-, újságterjesztés, használat - egészen a kapitalizmus kibontakozásáig - esetleges, alkalmi jelenség volt. A nyomdászat hagyománytalan, előzmény nélküli, még a reformáció sem teremtett itt nyomtató műhelyt, a vásárban, vagy vándor könyvkötőtől, könyvárústól vett kalendáriumon, biblián kívül egyáltalán nem, vagy alig volt könyv közkezen. A könyv-, újságtermelés és tömeges használat - a polgári könyvkultúra - 1848-ban fogant, a 19. század harmadik harmadának szülötte, lényegében a dualizmus rendszerével egyidős. Az első tipográfiát polgári forradalmunk győzelme, s majd a kiegyezés által teremtett politikai, gazdasági lehetőségek hívták életre Vásárhelyen 1868 decemberében. A nyomda már születése első pillanatában lapkiadásra vállalkozott: 1869. január 3-án megindította a *Vásárhelyi Közlöny* című hetenként megjelenő hírlapot. Még ugyanebben az évben megalakult az első olvasó népkör, s elhagyta a sajtót az első itt íródott szépirodalmi mű, *Ábrai Károly Hangok a viharból* című 48-as elbeszélésgyűjteménye. Már 1867 óta árusít az első könyvesbolt, *Csengeri Ferenc* üzlete s egy jó évtizeddel később, 1880-ban megalapítják a város közkönyvtárát. (Igaz, ez csak 1907-től kezdetét el működni is.)

A 19. század hatvanas, hetvenes éveiben tehát - miközben az ipar, kereskedelem, az állami, társadalmi élet fejlődése világszerte egyre magasabb kultúrát, több tudást igényel, s minden területen nő a tájékozódás, tájékoztatás igénye, az általános tankötelezettség bevezetésével pedig új társadalmi rétegek kerülnek közelebb a nyomtatott szóhoz -, a kapitalizmus európai és világméretű virágzása idején a polgári könyvkultúra Hódmezővásárhelyen is megtette első bátortalan lépéseit.

Az első nyomdatermék Vásárhelyen 1868 végén (egy későbbi újságcikk szerint) adókönyv volt, amit gyászjelentés követett. Innen kezdve az 1944-es háborús plakátokig változatos, rendkívül vegyes volt a helyi nyomdaipar termelése. Vidéki viszonylatban - legalábbis mennyiségileg - jelentős sajtót teremtett, tarka, sokszínű könyvkiadást produkált, de készítettek a nyomdák például térképet, okmánybélyeget, képes levelezőlapot és élelmiszerjegyet is. Egy bibliofil gyűjtő hihetetlen szorgalmú egyéni munkával az első hetven év valamennyi

termését összegyűjtötte: *Csokán Pál* (1877-1961) tanító 1940 szeptemberében több mint harminc évi gyűjtőmunka után nagyszabású kiállításon tárta városa elé az összes addig helyben készült nyomtatványt. A széles visszhangot, fővárosi lapok recenzióit is kiváltó kiállítás anyaga sajnos nem maradt fenn, csak töredéke került napjainkban a városi könyvtárba. A rendkívüli gyűjteményről így csak a korabeli sajtó tudósításai és *Kiss Lajos* majd húsz évvel későbbi reflexiója alapján alkothatunk képet. A lapok a kiállítást ismertetve 33 itt működött nyomdáról írnak, melyek összes terméke 2300-3000 féle különböző nyomtatvány volt. A híradások szerint - 1940-ig - 105 napi-, hetilapot, folyóiratot adtak ki, és mintegy másfél száz szerzőnek 134 könyve jelent meg a városban. (Amint a későbbiekben látni fogjuk, az adatok csak hozzávetőleg pontosak, egyedül a helyi könyvek száma tűnik valósnak.)

A kiadás, előállítás, terjesztés összekapcsolása általában családi vállalkozás keretében mindvégig gyakori a város könyv-, újságtermelésének történetében. Sok nyomdász működött kiadóként, foglalkozott könyvkötészettel, több könyvkereskedő pedig nyomdát alapított, hogy maga jelenthesse meg alkalmi kiadványait, esetleg a kötetészetében bekötött könyveket kölcsönözze is. A vásárhelyi nyomdák körülbelül fele állított elő könyvet, a sajtó népszerűbb volt, a vállalatok mintegy háromnegyede vett rész lapok, folyóiratok nyomtatásában.

Nyomdászat

Hódmezővásárhely nyomdászatát *Wodiáner Fülöp* (1820-1899) személye kapcsolja az országos könyvkultúrához, az első nyomda megalapítása az ő nevéhez fűződik. Petőfi műveinek s a szabadságharc hivatalos lapjának szedője, a magyar nyomdászatban, könyv- és lapkiadásban később nagy érdemeket szerző tipográfus Vásárhelyen született, és első nyomdáját itt akarta fölállítani már az önkényuralom korai éveiben. Ennek érdekében 1852. május 6-án a következő beadvánnyal fordult a város tanácsához:

„Tekintetes Tanács!

E kedvelt városban, hol születtem, gyermekéveim töltém, szülőim, rokonim s ismerőseim vannak, barátok s pártfogolók közremunkálására számíthatok, s hova a honvágy édes ingerénél fogva gyermekemmel örömmel visszavágy lelke a jövőm alapját megvetendő, egy korszerű s a város szükségéhez alkalmazandó könyvnyomdát szándéksom fölállítani... Kereskedésünk csaknem minden ágazataiban megmozdult! Az ipar már bőltsőjében ring, csak dajkára vár, hogy felüdülhessen ... a tér amelyen haladunk, az irány melyet követnünk kell körvonalazvák ... Tagadhatatlanul a rendezett Tanács létrejöttével, egy köz igazgatási hivatal, törvény és telek bíróságnak állandó itt székelésével sokat nyert városunk... E haladás irányú jelek; ez örömdetes előrehaladás ... bátorítanak engemet is városunkba egy könyvnyomda felállítását hozni indítványba, melynek szüksége ha tán elkésettnek nem is, de még kevésbé láttatik idő előttinek. Mint tudja a T. Tanács vidékünkön csak Szegeden van egy nyomda, ezentúl nem csak megyénkben nints, de még a szomszéd megyék közül is csak Békésben, Szarvason van egy kisszerű nyomda”... (*Grünn Orbán* jó hírű szegedi tipográfiája 1801 óta működött, *Réthy Lipót* pedig 1847-ben nyitotta meg szarvasi nyomdáját. K. F.) Ha a „felállítandó nyomda kezdetben kizárólag csak a helybeli szükségekre, jelesen: az út és marhalevelek nyomtatása, a hivatalos minden ágazatú jegyző, telek és számviteli könyvek rovatozása, halotti jegyek, felsőbb rendeletek, s más napi hirdetmények s köröztetések tárgyzó falragaszok nyomtatása, a minden vallásfelekezeti elemi iskolák énekes s imakönyveinek nyomtatására, úgy szinte koronként városunkat meglátogató színészek színlapjainak s bálhirdetményeknek nyomtatására, s különösen - mihez reményem van nyerendő felsőbb engedély folytán - helyben szerkesztendő naptár nyomtatására támaszkodhat is” (akkor is) „reményem van a nyomda felállítási költséget csekély jövedelemmel is tetézhetni, másrésről az előjáróság, a közönség gyorsabban s kevesebb költséggel jut hozzá” (a szükséges nyomtatványokhoz). „Továbbá ha azt vesszük tekintetbe: hogy oly kisváros mint *Szarvas* ... képes feltartani egy nyomdát ... mennyivel több előnye lehet városunknak egy nyomdát ellátni számára az azt nélkülöző *Szentes*, *Csongrád*, *Makó*, az azontúl s közti kisebb nagyobb városok, falukból és közönséget szerezni... Egy nyomda felállítandása városunknak, elsorolt szükségei pótlásával,” (nemcsak) „kitűnő díszére válik,” (de az) „engedély jog kinyerése után városunkkal versenyben álló szomszéd városok hason jog nyerhetés szükségétől egy időre hátra vettetnek, tehát az első lépést kétszeres érdekünkben áll nekünk kezdeni... A Tekintetes Tanács mint e részben is első fokozatú illetékes hatósághoz mély alázattal bátorkodom az iránt folyamodni: hogy a fentebbiek nyomán körülményesen okadatolt tervem s legalázatosabb kérelmem szükségét magáévá tévén, jelen folyamodványom hathatós pártolásának kíséretében, felterjeszteni; s részemre a célba vett nyomda fölállíthatására engedély jogot kieszközölni kegyeskedjék. Mély tisztelettel maradván H. M. Vásárhelyen Május 6-án 1852.

A Tekintetes Tanácsnak
alázatos szolgája

Wodiáner Fülöp
könyvnyomdász.”

A józanul érvelő, vállalkozó szemléletű javaslatot a tanács pártolólág terjesztette tovább, de a helytartótanács elutasította, éppen úgy, mint Wodiáner második kérését 1864-ben. Egy évvel később azonban már megkapta az engedélyt, nem tudni új kérés vagy az előző elutasítás felülvizsgálata nyomán, mindenesetre a helytartótanács 1865. szeptember 13-án ilyen értelmű értesítést küldött Csongrád vármegyének. (Az indulás événél, tehát 1868-nál korábbi engedélyre utal *Garzó Imrének* a *Szegedi Híradó* 1868. december 6-i számában megjelent cikke is, amelyet az alábbi ironikus fohással indít: „*Vásárhelyen ismét kísért egy keletkező újságlap...*” *Ábrai Károly*, a kor ismert, termékeny írója, ez idő tájt vásárhelyi tanár, majd városi főtisztviselő, a cikkekre adott válaszban azt is elmondta, hogy őt *Wodiáner* már három éve fölkerlte a *Vásárhelyi Közlöny* szerkesztésére.)

Wodiáner tehát, alkalmasint tőkehiány miatt csak három év után élt a kapott engedéllyel, ekkor nyitotta meg 1856 óta működő pesti officinája telepeként vásárhelyi fióknyomdáját. Nem is beszélve a visszaállított polgári sajtószabadságról, annyi előnye mindenképpen volt a kései engedélynek, s a kései üzemalapításnak, hogy a tulajdonos a 60-as évek végén, módosabb lévén, vásárhelyi üzemében is az akkori korszerű technikát alkalmazhatta. Nem tudjuk, hogy a „főpiacson, a Konstantin urak házában” nyílt nyomda első gépei milyenek lehettek, az viszont biztos, hogy az üzemet már az első évben hengeres gyorssajtóval látták el. A *Vásárhelyi Közlöny* írta 1869. augusztus 1-i számában, hogy „nyomdánk gyorssajtóval láttatott el, mely naponta 10-12 ezer lenyomatot képes előállítani”. Első kiadványainak kolofonján ugyancsak kiemeli ezt a körülményt.

A város első nyomdájának további sorsát röviden áttekintve elmondhatjuk, hogy az agrár-városnak a reformkor, meg a polgári forradalom és a szabadságharc idején teremtődött kisszámú olvasóközönsége (honoráciorok), ezek igénye, a városiasodás lassú üteme, alacsony foka nem jelentett túl széles piacot, *Wodiáner* majd 10 évig konkurencia nélkül dolgozhatott. (1833-ban megalakult ugyan az első helyi kaszinó, 1843-ban fél éven át kiadnak egy kézzel sokszorosított féléves lapot, az *Emlénykét*, de a reformkori kezdeményeknek egy jó emberöltőn át nincs folytatásuk, a város mezőgazdasági társadalmának szegényes szellemi életét az 50-es évek önkényuralma megdermesztette.) Az első üzem után, bár a konkurens hírlap, a *Hódmezővásárhely* már 1871-ben megindul, újabb nyomdákat csak a törvényhatósági jog elnyerése, 1873 után, főleg a század utolsó két évtizedében hív életre a megélénkülő városiasodás. *Wodiáner Fülöp* 18 évig szolgálta megbízható, jó színvonalon szülővárosát, nyomdája és kiadója eddig maradt birtokában. Ő maga csak körülbelül az első hónapokban tartózkodhatott hosszabb ideig a városban, itteni vállalatát még az első évben egyik rokonára és a nyomda faktorára bízta. Amint a *Vásárhelyi Közlöny* 1869. november 7-i számában olvashatjuk: „a helybeli nyomdát ifjú *Wodiáner Károly* és a nyomda eddigi művezetője *Vörös Sándor* vették át tulajdonosától több évre.” A közel két évtized alatt az üzem a *Vásárhelyi Közlöny*ön kívül nyomtatott három más újságot, négy nála készült könyvet (művet) is őriz a városi könyvtár. Több évig volt városi szállító, s bár időközben két nyomdát is alapítottak a városban, 1885-ig nála készültek a polgármesteri évi jelentések, a különböző városi szabályrendeletek, Az 1886-os gazdasági válság idején aztán a *Wodiáner* cégnek fizetési nehézségei támadtak, s mivel fő pártfogóját, *Ábrai Károly* polgármestert politikai ellenfelei még 1884-ben megbuktatták, - a vállalat csődbe jutott. Az egyik hitelező, *Karancsi Dániel* református lelkész a *Vásárhelyi Közlöny* kiadói jogát foglaltatta le egy 200 Ft-os követelés fejében, az 1886. június 4-én elárverezett nyomdát pedig a fő hitelező, a *Konstantin Testvérek* kereskedőház vásárolta meg 650 Ft-ért. A laptulajdonos *Wodiáner Fülöp* hiába adott be igénykeresetet, mire a pert felsőbb fórumon megnyerte, 48-as szellemű lapját régen megszüntették, volt nyomdája a kormányt támogató *Hódmezővásárhely* című lapot nyomtatta. A lap büszkén jelentette be augusztus 8-án: „A *Konstantin* urak főutcza emeletes házában 1868-

ik év óta fennálló *Wodiáner* féle nyomda az új tulajdonosok által *Hungária* nevet nyert, új és igen szép betűkkel szereltetett fel...”

Hasonló módon, nyomdája megvásárlásával szabadultak meg egyébként hét évvel korábban, 1879-ben a *Cell és Ausländer* cég által indított ugyancsak 48-as *Vásárhelyi Híradótól* is. *Ausländer Pál*, - a Wodiáner műhely volt gépmestere -, 1878 szeptemberében kért és kapott iparengedélyt nyomdászat gyakorlására. „A katolikus templom mellett, a *Konstantin urak házában*” nyíló kisüzeme, a város második nyomdája, összekapcsolva az üzleti és politikai szempontot, Wodiánerhez hasonlóan azonnal lapot indított. Jó kapcsolatban volt *Szamecz Andrással*, az olvasóköri-alapító, népszerű 48-as személyiséggel, nagyalakú, rajzos fejlécű hetilapja a kisiparosok, olvasóköri orgánuma kívánt lenni, zavartalan, gyors megjelenésének biztosítására új gyorssajtót is vásárolt. (!) A kisüzem azonban - éppúgy, mint később több hasonló vállalkozás - belebukott az erején felüli műszaki fejlesztésbe; alig fél évvel az új gép beszerzése után, 1879. június elején gazdát cserélt, *Goldberger Rudolf* könyvkereskedő vásárolta meg. Az új tulajdonos két szám után, június végén beszüntette a *Vásárhelyi Híradót*, és - éppúgy, mint hét évvel később *Wodiáner* elárverezett nyomdája - néhány nap múlva már a kormánypárti *Hódmezővásárhelyt* nyomtatta. (Tegyük hozzá: nem sokáig, a megállapodott, városvezető körök orgánumának kolofonján e „felderítő” jellegű próbálkozás után három hónappal már ismét a szegedi *Burger* nyomda neve olvasható, s csak akkor „költözik” a lap végleg haza, amikor 1882-ben megkezdte működését a város harmadik nyomdája, *Lévai Fülöp* Sétatér 2. szám alatti műhelye. A kiadványai alapján ugyancsak 48-asnak, haladó gondolkodásúnak tartható Lévaival sem volt azonban igazán tartós a kapcsolat, a *Hódmezővásárhely* 1886-ban, a *Hungária* nyomdánál, majd jogutódainál, a *Részvény* illetve a *Róth* nyomdánál találta meg végleges helyét.)

Az 1873-as az 1886-os gazdasági válság után fölgyorsult a kapitalista fejlődés, amint *Novák László* nyomdászattörténetében olvashatjuk, a vidéki nyomdák száma az 1867-es 106-ról 1900-ig 531-re emelkedett. (*Szegeden* a 20. század első éveiben 12, nálunk 5 nyomda működött.) A 80-as évektől *Vásárhelyen* is megélénkült, s az első világháború kirobbanásáig tetőző fejlődés (hasonlóan az országoshoz) főleg mennyiségi, igazat kell adnunk Nováknak, aki így kárhoztatja a századforduló körüli állapotokat: A nyomdák magas száma „nem annyira a magyarság kulturális erejének megsokszorozódását jelentette, mint inkább azt, hogy a nyomdászat 1867-től szabad ipar lévén lehetőséget adott bármicsoda műveletlen, szaktudás nélkül való, tágabb lelkiismeretű kontárnak is az elhelyezkedésre. A nyomdatulajdonossá léétel egyetlen feltétele a pénz lett.” A *Hungária* nyomdával, *Wodiáner* volt üzemével például 1886 után tíz év alatt négy különböző tulajdonos próbálta szerencséjét megalapozni (közülük mindössze egy volt nyomdász), míg 1896-ban, mintegy városi nyomdaként, kiküszöbölendő a konkurenciát, részvénytársasággá alakult. A hazai kapitalizmus gyengeségére utal, hogy a nyomdaipar nagyüzemivé válásának időszakában a viszonylag magas fenntartási költséget igénylő, nagyobb kapacitású, a kor kívánalmait közelítő üzem a behatárolt piacú vidéki városban nem tudott hosszabb ideig fennmaradni: újabb tíz év után a részvénytársaság föloszlott, az üzemet *Róth Antal* vásárolta meg. A dualizmus időszakában a helyi nyomdaiparban beruházott tőke nagy részét nem helyben halmozták föl - vidékről, más iparilag fejlettebb településről (*Budapest, Miskolc, Eger* stb.) hozták ide, mint ahogy a beruházók jelentős része sem helybeli; tőkájával ide települő vállalkozó (nem nyomdászok), és - megfelelően az országos helyzetnek - főleg német és zsidó származásúak. Az alapító *Wodiáneren* kívül ide sorolhatjuk a második nyomdát létrehozó *Ausländer Pált*, *Cell Ignácot*, a *Hungária* nyomda egyik bérlejtőjét, *Marschik Jakabot*, valamint *Goldberger Rudolf*, *Grossmann Benedek*, *Kanitzer Gottlieb*, a Békéscsabán később nyomdát tartó *Lepage Lajos* könyvkereskedőket, *Lévai (Klein) Fülöpöt*, *Tabacsák Győzőt*, *Kastriener Ármint*. A kevés kivételhez tartozik az 1898-

ban már napilappal próbálkozó *Vetró Lajos Endre* városi tanácsnok, s az első krajcáros néplapot megteremtő *Kenéz Sándor* ügyvéd, akik családi vagyonukat áldozták nyomdaalapításra és lapkiadásra. Küszködő kistökések, tőkeszegény kisüzemek kora ez a vásárhelyi nyomdászatban, gazdasági labilitás és éles konkurenciaharc jellemzi, a tulajdonosoknak ugyanakkor az új század első évtizedétől már számolnia kell a jelentkező munkásmozgalommal is. (A politikai pártállás jelentősége ugyancsak ezektől az évektől kezd csökkenni, a nyomdának a fennmaradásért minden munkát vállalni kell.) Ritka kivétel az olyan üzem, mint a *Róthé, Kun Béláé*, hogy emberöltőnyi időre egy kézben maradván zavartalanul, folyamatosan dolgozhasson. A kis túlzással szólva gombamód szaporodó nyomdák nagy része rövid működés után befulladás, gazdát cserél, eladják vagy elárverezik, új néven él tovább - a dualizmus időszakában városunkban alapított 11 nyomdaüzem nem kevesebb, mint 28 nyomdavállalatnak képezte alapját, egy-egy időszakban egyszerre három-hat vállalat élt. A termelés mennyiségének növekedése mellett általában alacsony a műszaki színvonal (az első rotációs gépet 1904-ben szerzi be *Kenéz Sándor*), gyenge vagy közepes a minőség, sok a ponyvakiadvány, kalendárium és feltűnően magas a sajtótermékek száma.

Az ellenforradalmi rendszer időszakában, 1919-1944-ig hét további nyomdát, illetve ezekre alapozva 15 nyomdavállalatot alapítottak. (Valamivel stabilabbak tehát a cégek.) Ebben az időszakban nem hoznak már be tőkét a városba, a nyomdát alapító néhány személy hitelekkel, kölcsönökből próbál önállósulni. Kivétel nélkül nyomdászok, helybeliek, a vállalkozások egy része családi vállalat tovább-burjánzása. A felszabadulás pillanatában, 1944. október 8-án hat működőképes nyomda létezett Vásárhelyen. Az első világháború utáni stabilizációt követően valamelyest emelkedett a technikai színvonal a helyi nyomdákban. *Kun Béla*, aki még 1913-ban *Kenéz* után másodikként rotációs gépet szerzett be, a húszas évek közepén linotype szedőgépet vett, idős *Dura* és idős *Erdei* 1930 körül typograph szedőgépet vásároltak. A század elején tanult nyomdászok, mint *Dura* és *Erdei*, vidéki viszonylatban erős családi vállalkozásokat építenek ki, a nyomdász dinasztiák szakmai tapasztalata, öntudata, ha nem is magas színvonalú, de jó átlagteljesítményt produkált. Egyébként, mintha megállt volna az idő, nem sok változott a háború előtti viszonyokhoz képest; a két-három, legfeljebb nyolc-tíz munkaerőre berendezett kisüzemekben használt „békebeli” gépek zúgtak, kéziszedéssel készültek a műhelyek legfontosabb termékei, az újságok, a kereskedelmi, üzleti nyomtatvány, feliratos zacskó, reklámnaptár, egyéb kisnyomtatvány. A műhelyek kapacitása kicsi, havi termelési értékük a 30-as évek második felében - a nyomdák saját bevallása szerint - 300-1000 pengő között volt. A legmagasabb értéket *Dura* és *Kun Béla* üzeje jelentette.

A versenyt kiküszöbölő, városi nyomda megteremtésére ebben az időszakban is történt kísérlet; *Erdei Sándor* vállalatát, a függetlenségi párt volt nyomdáját, 1920-ban részvénytársasággá alakította. Az első években lendületesen fejlődő „*Kultúra*” Rt. széles körű lapkiadást folytatott, könyvesboltot, kölcsönkönyvtárat is nyitott, az inflációval azonban nem tudott megbirkózni, az általános pangás, az emelkedő munkabérek miatt már 1924-ben veszteségessé vált, 1928-ban pedig végleg beszüntette működését. Új elem az ellenforradalmi korszak termékei között a munkásmozgalmi sajtó hangsúlyosabb jelenléte, a helyben készülő plakát, röplap. A szociáldemokrata párt megerősödő helyi szervezete a szocialista *Kurucz János* (1889-1953) bérelt nyomdákra alapított vállalatai, a *Haladás* (1923-1924), majd a *Törekvés* (1926-1937) segítségével jutott nyomtatási lehetőséghez.

A jelentősebb nyomdák, nyomdatulajdonosok bemutatására térve először arra az éles különbségre kell rámutatni, amely a város 19. századi nyomdászatának két, egymást követő időszakát jellemzi és egymástól elhatárolja; a Wodiáner-féle fióknyomda alapításának és működésének lassúbb vérkeringésű, szinte patriarkális éveit attól az 1880 körül kezdődő felgyorsult lüktetésű szakasztól, mely az egy évet sem élő második nyomda (*Ausländer*)

tönkremenetelével és Wodiáner vállalatának elárverezésével kezdődik. A Wodiánerekkel alkalmasint a helyi nyomdászat előtörténete ért véget, a küszködő kistőkések kora jött el. A tőkeszegény kistulajdonosok gazdasági helyzete mint már hangsúlyoztuk, meglehetősen bizonytalan, ráadásul csakhamar szembe kell nézniük a szerveződő munkásmozgalommal. *Wodiáner* elárverezése az első, de egyáltalán nem az utolsó ilyen aktus. A város második leghosszabb életű nyomdája, a *Vetró Lajos Endre* által 1894-ben alapított üzem például fennállása alatt, 1949-ig, hétszer cserélt gazdát, s a hét eset közül kettő árveréssel történt, de gazdasági összeomlás volt a sorsa a nyomdára alapított *Vásárhely és Vidéke Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaságnak* (1911) és a *Kultúra Rt-nek* is (1928).

A *Hungária* nyomdával, mint már említettük, tíz év alatt négy tulajdonos próbált szerencsét. *Ausländer Pál* először *Marschik Jakab*bal társulva, majd egyedül, ezt követően *Fodor Lajossal*, tőlük *Halmi János* vásárolta meg az üzemet. A *Hungária* majdnem végig városi szállító maradt, nyomtatta a *Hódmezővásárhely* című lapot, négy könyvet készített, öt tanonc tanult itt a tíz év alatt. A *Hungária*, bár több tényezőnek köszönhetően monopolhelyzetben van, mégsem tud stabilizálódni, mert 1890 körül már három nyomda próbál osztozni a város szűkös piacán. A remélt megoldást a részvénytársasággá alakulás sem hozta meg. A *Hungária* nyomdát 1896-ban megvásárló s tízezer forintos alaptőkével megalakuló *Hódmezővásárhelyi Nyomda és Kiadó Részvénytársaság* („*Részvény nyomda*”) elnöke *Kiss Gyula* gyógyszerész lett, igazgatótanácsába olyan tekintélyes személyeket választott, mint *Szeremlei Sámuel*, vagy *Imre József*. Üzletvezetője *Müller Sándor*, ezután *Korenthal Izidor*, majd 1900-tól a későbbi tulajdonos *Róth Antal*. Az üzem hagyományosan városi szállító, a *Hódmezővásárhely* című lap kiadója. Helyi viszonylatban jelentős számú könyvet készített, tízéves fennállása alatt tizenháromról tudunk. A különböző testületi kiadványokat is számítva azonban a városi könyvtár helyismereti katalógusában a *Részvény* nyomda által készített nyomtatványok cédu-láinak száma 169. A vállalat fölvelt és kiképezett hat tanoncot is. Jelentősebb új beruházást nem eszközöltek, csak a betűkészletet újították fel időről időre. Évi nyereségük egy ideig egyenletesen emelkedett, 1902-ben már 2323 korona, ettől kezdve azonban csökken. A század első éveiben tovább szaporodtak a versenytársak, 1901 és 1904 között három új nyomda is létesült a városban, 1903-ban helyi nyomdászok is bekapcsolódtak az országos nyomdász-sztrájkba - a részvénytársaság az 1907-es gazdasági válság kirobbanását már nem élte meg, a kedvezőtlen tényezők együttes hatására 1906-ban föloszlott. A nyomdát *Róth Antal* vezette folyamatosan tovább, 16.500 koronáért vásárolta meg. A nagyváradi születésű *Róth* (1875-1935) jól képzett, művelt ember; tanult nyomdász, de újságíróként is működött. A kiadásában megjelenő lapok közül többet maga szerkesztett, (1922-ig a *Hódmezővásárhelyt*), egy kötetnyi esszét is megjelentetett (*A Messiás*, 1904). Tizenhat, főleg politikai és kulturális periodika nyomtatásában vett részt, 1910-ben ő kezdte készíteni *Gonda* híres folyóiratát, az *A Jövendőt*, a *Törekvés* nyomda megszűnése után műhelye gondozásában jelent meg a *Nagy Magyar Alföld* című szociáldemokrata periodika. Nyomdája tekintélyes, jó hírű üzem, városi szállító, a város okmánybélyegeinek is készítője. Tizenhat nála készült könyvről is tudunk, olyan jó kiállítású kiadványokról, mint *Gonda József* elbeszélései (*Új oltár, új istenek*), vagy a *Szeremlei-féle* várostörténet kötetei. Halála után örökösei még néhány évig fönntartották műhelyét a templombazárban (ahová még 1890 körül vitték át eredeti helyéről), 1939-ben rövid időre *iff*. *Gonda József* bérelte *Népújság Nyomdavállalat* nevű cége számára, végül a város első, *Wodiáner Fülöp* által alapított nyomdáját 1940-ben 72 évi működés után számolták föl.

A város másik hosszú életű nyomdáját, az oly sok éven át az államosítást is megérő *Városi*, vagy *Karikás* nyomdát 1894 elején alapította *Vetró Lajos Endre* (1858-1928) városi tanácsnok, újságíró, író, tekintélyes helyi birtokos család sarja. Új géppel, „*Wörner-féle* nagy

gyorssajtóval” fölszerelt üzemében saját lapjait: a *Karikás* élclapot (rajzolója *Tornyai!*), a rövid életű *Vásárhelyi Hírlapot*, s *Gonda* első folyóiratkísérletét, a *Magyar Rónát* nyomtatta, meg saját elbeszéléskötetét, az *Alföldi képeket* készítette el, ezenkívül kilenc hónap alatt 298 féle különböző kisnyomtatványt. A rokonszenves kisvállalkozás szinte pontosan egy év után összeomlott, az üzemet elárverezték. *Endrey Gyula* függetlenségi párti képviselő, a *Vásárhely és Vidéke* című 48-as lap tulajdonosa és főszerkesztője vásárolta meg, hogy lapja számára nyomdát biztosítson. A műhely, melyet a Lehel utca 2. szám alól 1899-ben a Szent Antal utca 7. szám alá helyeztek át, főleg a lapot szolgálta, s a párt nyomtatványait készítette. A nyomda kiállításában jelent meg a *Vásárhely és Vidéke* szerkesztőjének, *Bibó Lajos*nak (*Bibó Lajos* író apjának) két novellás kötete, néhány más kisebb könyv, illetve egy-két ponyvakiadvány is. Saját lapján kívül hat más rövid életű és alkalmi újságot is nyomtatott. Hét tanonc szabadult föl a nyomdában. Az első világháborút közvetlenül megelőző évek gazdasági és politikai válsága aztán megszüntette a 48-as lapot, „a nyomdaipar nehéz gazdasági viszonyai, a munkaadók és a munkások közti áldatlan állapotok” miatt a nyomda is veszélybe került. A 48-as pártkör hiába vásárolta meg 1910-ben Endreytől a nyomdát és a lap kiadási jogát 12 ezer koronáért, a *Vásárhely és Vidéke Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaság* alig másfél éven belül kénytelen volt fölszámolni. (A részvényesek részvényeik névértékét sem kapták vissza.) A műhely ekkor ugyancsak 12 ezer koronáért a volt művezető, *Müntz Rudolf* kezébe került, 1913-ban azonban ellene is csődeljárás indult. Az árverésre került nyomdát *Szell József* vásárolta meg. Ő nem lévén nyomdász, *Erdei Sándort* alkalmazta faktorként, aki 1918 végén magához váltotta a műhelyt. Az új tulajdonos ugyancsak részvénytársaság-alapítással próbált tőkét szerezni a vállalat megerősítéséhez. A terv föltűnő érdeklődést támasztott a városban. A 3 ezer darab százkoronás részvényt 254 érdeklődő vásárolta föl, érdekeltséget vállalt a *Közgazdasági Bank*, a *Bauer-malom* és a *Gazdasági Egyesület* is. Az 1920. december 28-án megalakult *Kultúra Részvénytársaság* egyszerű nyomdavállalatnál szélesebb körű programmal indult, nagyratörően s kissé irreálisan a kultúra értékeinek terjesztésével összekapcsolt gazdasági eredményességet tűzte ki célul. Ahogy az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve írja: (célunk) „az irodalom, művészet, nyomdaipar és termékeinek előállítása, forgalomba hozatala, közvetítése és általában minden olyan irodalmi és művészeti törekvés támogatása, amely a sajtó, valamint a gondolatközlés és megőrkítés egyéb módjaiban és formáiban a többtermelés honmentő céljait szolgálja”. A vezetőségben az egész ismert *Vásárhely* benne volt, a választmány irodalmi, művészeti és közgazdasági részlegből állt, olyan nevekké, mint *Tornyai János*, *Endre Béla*, *Vetró Lajos Endre*, *Tölcséry István*, *Exner Leó*, *Plohn József*. Amint az első évek szerény, de állandóan növekedő nyeresége is mutatta, a vállalkozás sikeresen indult. Egymást témakörben és megjelenési időben kiegészítő lapjainak (reggeli és délutáni hírlap, sport, színházi újság stb., összesen nyolc periodika) kiadása mellett 1921-ben kölcsönkönyvtárt nyitott, 1922-ben könyvesboltot rendezett be, 1923-ban pedig menetjegyirodát és lapterjesztő részleget létesített. Nyomdájukat folyamatosan foglalkoztatni tudták, a felszerelést kiegészítették, betűkészletét felújították. A lendület 1924-ig tartott, az infláció előrehaladása, az üzleti pangás, az emelkedő munkabérek megnövelték a társaság bankterheit, adósságait, ez az esztendő már veszteséges. (1923-at még 4 és félmillió koronás nyereséggel zárták, 1924-et pedig már majd kétmillió veszteséggel.) Az alapító *Erdei*, miután számítását nem találta meg, ugyancsak ebben az évben kivált a társaságból. (Utána *Hézsó Sándor*, majd *Bezdan Ferenc* irányította a nyomdát.) A Kultúra ezt követően egymás után volt kénytelen fölszámolni üzletágait, megszüntetni lapjait, végül 1928 végén teljesen beszüntette működését. Maradék vagyona a részvénytöbbséget már korábban megszerző *Kun Béla* országgyűlési képviselő, nyomdatulajdonos kezébe kerül.

Az érdekes, sokszínű vállalkozás bukása után nem történt több kísérlet a sivár kisüzemi konkurencia megtörésére, a nagyobb szabású, igényesebb nyomdavállalat létrehozása megmaradt tervnek. *Kurucz János* 1925-ben és 1942-ben is hiába javasolta a városnak, sőt a református egyháznak is, a városi nyomda érdektelenség, pénzhiány miatt sohasem valósult meg.

A folszámolt Kultúra Rt. nyomdáját *Kun Bélától Németh Mihály* váltotta magához 1933-ban, halála után, 1939-től özvegye vitte tovább az ipart. Az ő vezetése alatt érte meg a nyomda fennállásának 55., ugyanazon a helyen való működésének 50. évében az államosítást. A hosszú életű műhely sokféle terméke közül kiemelkedő a *Müntz* által készített *A Jövendő* (2-3. évfolyam), s a *Magyar Köztársaság* (1911-1913) című folyóirat. Itt nyomtatták 1919-ben a *Vörös Újságot*, és a *Közérdek* című lapot. Könyv a háború éveitől nem készült, majd csak Némethék idejében néhány. Egyébként rájuk is a lapkiadás a jellemzőbb, vállalatuk 1933-tól 1944-ig tíz különféle lapot nyomtatott rövidebb-hosszabb ideig.

A *Kultúrát* 1924-ben elhagyó *Erdei* - a volt *Nemes Ármin*-féle nyomdát megvásárolva -, Virág utca 1. szám alatti házában alapított új üzemet. A könyvkötéssel és kis dobozüzemmell ellátott műhely főleg könyvnyomdaként vált jelentőssé (a városi könyvtár 14 nála készült könyvet őriz), de előállított (természetesen kisnyomtatványokon kívül) tucatnyi különféle újságot is. Nála készült például *Vöröss István* első két verskötete, több ifjúsági, oktatásügyi folyóirat, s a *Pákozdy Ferenc* által is jegyzett, népszerű *Hetivásár* című lap. Fiával együtt - aki szintén önállósítani tudta magát - szakmaszerető, szervezett dolgozókként a város java nyomdászai közé tartoztak.

Határozott szellemi karakterével ritkaságszámba ment *Lévai Fülöp* tevékenysége. Az *Egerből* bevándorolt nyomdász az elsők közt alapított itt műhelyt 1882-ben, és 22 éven át folytatta haladó szellemű nyomtatói, kiadói tevékenységét. A nála készült 15 lap szinte kivétel nélkül ellenzéki, 48-as, vagy éppen munkásmozgalmi orgánus volt. Nyomdája kiállításában jelent meg például egy ideig a *Várkonyi*-féle független szocialisták lapja, a *Földművelő* (1899-1903), ezenkívül a város első élclapja, a *Suhogó* (1884). Jó kapcsolatban állt Vetróval, miután az elveszítette nyomdáját, lapjait Lévai nyomtatta, de nála készült indulásától 12 éven át a *Vásárhely és Vidéke* is. 1904-ben elköltözött a városból.

Kenéz Sándornak (1869-1938) sem csak a meggazdagodás volt a fő célja, amikor 1901-ben kibérelte, majd egy év múlva megvásárolta a szegedi *Tabacsák és Kastriener* nyomdát. A liberális felfogású, korszerű műveltséggel rendelkező - tősgyökeres vásárhelyi gazdanemzettség elszegényedett ágából származó ügyvéd, társadalmi, gazdasági reformokkal igazi értelem-ben vett polgári haladást akart teremteni elmaradott szülővárosában. A kései Széchenyiként, őszinte hittel politizáló Kenéz - *Németh László* regényhőse - családi vagyonát, felesége hozományát áldozta arra, hogy gyors, pontos, olcsó hírszolgálatot, s ezt szolgálni képes nyomdát támaszthasson. Olcsó apróhirdetéseket közlő, krajcáros néplapját, az elsőt a városban 1904. január 3-tól már rotációs gépen nyomtatja, amivel szintén minden nyomdát megelőzött Vásárhelyen. Bukásához az üzleti érzék hiánya, a meg nem értés mellett nagyban hozzájárult a *Vásárhelyi Reggeli Újságot* indító (1906) demagóg versenytárs, a szintén nyomdatulajdonos ügyvéd, *Kun Béla* konkurenciája.

Az elvi meggyőződését az üzleti érdek elé helyező kivételek közé tartozott *Kurucz János* nyomdász is (1889-1953), aki 17 éves kora óta volt szociáldemokrata. *Kurucz Kenéz Sándor* nyomdájában tanult, fiatal szakmunkásként dolgozott *Nagyváradon* is, ahol *Ady* cikkeinek egyik lelkes szedője lehetett. Az olvasott, világot járt szocialista nyomdász 1919-ben a *Vásárhelyi Munkás újság*, a *Vásárhelyi Vörös Újság* szerkesztőségében dolgozott. Az első világháború utáni években szülővárosában próbálta magát önállósítani. 1923-ban *Pintér Istvánnal*, a *Vörös Újságnál* volt kollégájával közösen bérbe vették *Nemes Ármin*-étől annak a

háború óta használaton kívüli gépeit, felszerelését, s megalapították a *Haladás nyomdavállalatot*. Az alig másfél évet élő vállalkozás nem sikerült, 1925 nyarán beszüntették, rövid élete alatt azonban olyan fontos műveket adott közre, mint *László Jenő A forradalom története Hódmezővásárhelyen*, vagy *Nagy Sándor A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen* című munkája. A következő évben, most már egyedül, a *Gazdasági Egyesület* nyomdáját vette bérbe Kurucz, s a Lehel utca 1. szám alatt megnyitotta *Törekvés* nevű nyomdavállalatát. A szegényes kis bérelt nyomdának jóformán egymaga volt szedője, gépmestere, kiadványainak írója, szerkesztője. 1930-ban megindította és hat évig kiadta az első hosszabb életű szocialista orgánusot, az évente tízszer megjelenő *Jövő Útja* című folyóiratot. Azzal büszkélkedhetett, hogy *Ady* után *József Attila* szövegét is szedhette, hisz 1930-ban a *Törekvés*nél készült el a költő és *Fábián Dániel* közös munkája, a *Ki a faluba!* című röpirat. Kurucz teli volt ötlettel, tervekkel, plakátokon, röpiratokon tárta a közönség elé konkrét városfejlesztési elképzeléseit, beadványokkal bombázta a közgyűlést, a polgármestert. Mint már korábban említettük, a városi nyomda tervét is ő vetette föl már 1925-ben. 1937-ben a *Gazdasági Egyesület* visszavette tőle nyomdáját, igen fontos fegyvertől fosztva meg ezzel a szociáldemokrata pártszervezetet. Kurucz ezután más helyi nyomdánál vállalt munkát.

Egyedi jelenség a helyi nyomdák között a *Vásárhelyi Reggeli Újság* nyomda, melyet *vésztoi Kun Béla* (1878-1954) az ügyesen lavírozó kispolitikus, több mint harminc évig 48-as, majd kispártos országgyűlési képviselő saját lapjának nyomtatására állított fel 1906-ban. Nyomdája megszakítás nélkül 1944-ig saját kezében maradt, nyomtatta a tulajdonában lévő, politikáját, egyéni érvényesülését szolgáló *Vásárhelyi Reggeli Újságot*. Hogy mennyire zárkózott vállalkozás volt, mennyire másodlagos volt számára (ha lehet ezt mondani) az eredményesség, arra jellemző az az adat, hogy a nyomda fennállásának 38 éve alatt mindössze hét könyvet és tíz újságot készített.

Ügyes, mozgékony, vállalkozó szellemű, célja érdekében megfelelő mértékben történő üzletember, a feltörekvő kistőkés típusa végül a két *Dura*, idős és ifjú Lajos. Az apa első nyomdáját még 1904-ben alapította, majd a háborúból visszatérve, 1919-ben új üzemet állított fel, használt gépekből, de jól felszerelt nyomdát. Bár szakember, maga mégsem vett részt a munkában, az üzlet után járt. Lapokat nyomtatott, adott ki, legalább egy napilapja mindig volt. Barátságban volt a legtöbb kereskedővel, ingyen közölte hirdetésüket, ő pedig ingyen vásárolt. Nagyvonalúan alkalmazta a reklámot, a mozikban az előadások szünetében az ő nyomdáját, lapjait ajánlották a közönség figyelmébe, a legutolsó szatócsot is bevonta a lapterjesztésbe, reklámnaptárja mindenhol kapható volt. Amikor 1929-ben megjelent 6 filléres *Vásárhelyi Friss Újság*jával, a többi 10 filléres lap példányszáma jócskán leesett. Először ő is tagja volt a szakszervezetnek, de sokallotta a fizetnivalót, kilépett. Sürgős munkái miatt szervezetlen, úgynevezett suszternyomdászokat alkalmazott. Ezért „blokált” nyomdává nyilvánították, szervezett nyomdász, ha munkanélküli volt is, nem vállalt munkát nála. 1929-ben már virilis, mint a legnagyobb adófizetők egyike, tagja a városi közgyűlésnek. Részletfizetésre vásárolt szedőgépe miatt azonban adósságai keletkeztek, kényszeregyezségbe került, 1933-ban elárverezték. Igaz, a *Grósz és Österreicher* papírnagykereskedő cég, a legnagyobb hitelező, a család barátja volt, az ő, valamint sógora *Szabó István* könyvkereskedő segítségével a nyomdát fia részére vásárolták vissza. Így az ott folytathatta, ahol apja abbahagyta. A *Dura*-műhely az 1919-es újrakezdés után dacára az 1933-as árverésnek a város legnagyobb, legjobban felszerelt nyomdaüzemévé fejlődött. A mind tágasabb helyre költöző, 1934-től a *Ferenc József sugárút* (Szántó Kovács u.) 11. szám alatti, úgynevezett *Tárkány palotában* működő, s a terjesztőkkel együtt vagy harminc embert foglalkoztató üzem a Horthy-korszak huszonöt éve alatt összesen 27 különféle sajtóterméket készített, az apa tízet, a fiú tizenhatot. Egyházi laptól nyilas újságig mindent kiadtak.

A felsoroltakon kívül, mint a függelékben lévő jegyzék is mutatja, mások is próbálkoztak még nyomdaalapítással. Jellemző, jól kivehető vonulat a könyvkereskedők törekvése üzletüknek nyomtatási lehetőséggel való kibővítésére. (*Goldberger, Lepage, Grossmann, Nemes.*) Közülük a legtöbbre *Nemes Ármin* jutott. Előbb kis amerikai gyorssajtója volt, ezt eladta Dura Lajosnak, ő megvásárolta *Suhajda Jenő* nyomdáját, kiadással is foglalkozott, fejlődésének a háború vetett véget. A háború egyébként rendkívül mélyen sújtotta a néhány személyes helyi nyomdákat. Több nyomdászt behívtak, a műhelyek a családtagokra, alkalmazottakra, volt hogy a tanoncokra maradtak. Az első év véráldozatait, szenvedései után elmúlt a háborús hisztéria, eufória, csökkent a híréhség. A sajtótermékek száma az 1913-as 11-ről 4-re zuhant, esett a példányszám is. A nyomdák termelése minimálisra korlátozódott. 1917-ben például a *Vásárhelyi Reggeli Újság* nyomdája az újság mellett az első negyedévben semmit nem termelt, a hátralévő kilenc hónap alatt mindössze nyolc, *Róth* és *Erdei* egy-egy lap mellett az egész évben 26 illetve 27 féle nyomtatványt állítottak elő. (Összehasonlításképp: a nyomdák a háború előtt, de később a Horthy-korszakban is, újságok és könyvek mellett - kivéve egy-két kiugróan jó eredményt - átlag, havonta 8-10 féle kisnyomtatványt készítettek, darabonként 200-400 példányban. 1915. szeptember 23-án a rendőrség - kivizsgáltatták, miért nem küldi a köteles példányt - ezt jelentette a Nemes nyomdáról a polgármesternek: „a hadbavonult *Nemes Ármin* nyomdájában senki sincs, nevezett neje állítása szerint gyászjelentésen kívül, amit az inas szed ki, mást nem készítenek. A megejtett vizsgálat szerint a nyomda majdnem mindig zárva van.” (Amint láttuk, a nyomda felszerelését 1923-ban *Kuruczék* vették bérbe, 1924-ben *Erdei* vásárolta meg.)

1918 végétől már a forradalmi átalakulás egyik motorja az 1914-es föloszlás után újjáalakult nyomdász szakcsoport. 1919 februárjában például tiltakozó felhívást tesznek közé a Fejér megyei ellenforradalmi megmozdulás miatt, majd határozatot hoznak, hogy nem hajlandók reakciós cikket kiszedni. Március végén a direktórium megbízásából nyomdászok a szocializálás végrehajtói. A rövid életű munkáshatalom sajnos mindössze egy jó hónapra társadalmasíthatta a sajtót városunkban. A három, napilapot kiadó nyomda- és laptulajdonos, *Erdei, Róth* és *Kun Béla* készségesen együttműködtek a kinevezett üzemi és szerkesztőségi bizalmiakkal. Május 7-én a direktórium a hadi események alakulása miatt beszüntette működését, 8-án a román megszállók visszaállították a régi rendet a lapkiadásban is, néhány nap múlva pedig bevezették a cenzúrát.

Ami a vásárhelyi nyomdász szakcsoportot illeti, az első közösség, a *Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesületének* helyi csoportja az első, viszonylag nagyszabású üzem, a *Részvény* nyomda működésének idején, 1903. június 21-én alakult.

A nyomdaipar munkásmozgalmának fellendülése, a nyomdászok országos méretű szervezkedésének megindulása az iparág nagyüzemivé válásával járt együtt, ennek következménye. A nyomdászokat elsősorban a kizsákmányolás fokozódása, az iparág hagyományosan nehéz munkakörülményei ösztönözték szervezkedésre. Amint *Novák László* 1929-es nyomdászattörténetében is olvashatjuk: (a 19. század végén) „a nyomdász mesteresség sok helyütt a nagyipar jellegét öltötte magára, a régi patriárkális szokások már a kisebb nyomdahelyeken is tűnedezni kezdtek. A tőke meg a munka harca kiélesedett, őszintébb formát öltött és kíméletlenebbé vált... A nyomdász átlagos életkora huszonnyolc (28) esztendő volt (most negyvenen fölül jár) ... a tuberkulózist szélteben nyomdászbetegségnek nevezték”. Az ólomgőzös munkatermekben éjszakázásra kényszerített tanoncokról ezt írja *Novák*: „Hozzávetőleges becslés szerint a kiegyezéstől kezdve a század alkonyatáig legalább húszezer gyermeknek kellett adnia magát a betűszedői pályára. Normális munka és egészségügyi viszonyok mellett ezek több mint a felének, tehát több mint tízezernek még ma is (1929-ben K. F.) életben kellene lennie; él pedig közülük legfeljebb ha ezeregy-ezerkétszáz...”

Ha figyelembe vesszük, hogy a szervezettség ebben az időben országosan 80%-os volt, nálunk öt kis nyomda működött, a megalakuló helyi csoport létszámát legfeljebb 10-12 főre becsülhetjük. A kicsiny csoport, melynek első elnöke *Aradi Lajos*, a *Vásárhely és Vidéke* üzletvezetője, már az alakulás évében sztrájkra mozgósított. Az 1903-as országos munkabeszüntetésben való részvétel fontos gazdasági részeredménnyel járt, a munkaidő tízről kilenc órára csökkent, a heti munkabér pedig két koronával emelkedett. Három évvel később újabb akciót szerveztek a vásárhelyi nyomdászok, 1906 őszén új munkaárszabályt fogadtattak el a főnökökkel, mely szerint a minimális hetibér (valószínűleg a szakmunkásoké) 22 korona, a napi munkaidő nyolc és fél óra, május 1. pedig ünnep. Az osztályharcban addig elért eredményeket 1907-ben az első kollektív szerződés rögzítette, ezt követően azonban a háború felé haladva egyre nehezebbé válik a szervezkedés. A szakegyesület helyi csoportja 1914 márciusában a rendőrkapitány jelentése szerint, „tagok hiányában” (?) megszűnt.

A rövid forradalmi időszak után, az ellenforradalmi terror idején körülbelül egy évig ismét szünetelt a szakcsoport tevékenysége, majd - egy 1922-es polgármesteri jelentés szerint - 1920 augusztusában kezdte újra működését. A csoport közös helyisége a húszas évek végéig a *Zrínyi Kávéházban*, ettől kezdve 1944-ig a *Tisza Szállóban* volt, a harmincas évek elejétől új névvel, a *Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete* helyi csoportjaként dolgoztak. Létszámuk az újjáalakuláskor 36, tíz évvel később 1930-ban 27. Némelyik nyomdász sokallotta a közös terheket, az egyleti illetékeket (anyaegyleti, ellenállási, sajtó), innen a létszámcsökkenés. De egyik-másik tulajdonos szívesebben is alkalmazott olcsóbb, szervezetlen munkaerőt, nem fizette a kollektív szerződés szerinti javadalmazást. Vásárhelyen így vált előbb *Dura*, majd egyidőben *Róth* és *Kun Béla* üzeme is ún. „blokált” nyomdává. A igazi, szervezett nyomdász, maga mögött érezve nagy hagyományú szervezete erejét, megvetette a „suszternyomdászt”, aki hajlandó együttműködni a főnökökkel a munkásszolidaritás ellen, s nem volt hajlandó blokált nyomdában munkát vállalni, ha munkanélküli volt, akkor sem. A szakszervezettől 13 hétig kapta a lényegében a teljes fizetésének megfelelő „nagy segélyt”, heti 21 pengőt, újabb 13 hétig a „kis segélyt”, 10 pengő 50 fillért, s még utána is kéthetenként 5 pengőt. Elmehetett „valcolni” is, vándorolva munkát keresni, - ahogyan a 16. századi nyomdász patrónust keresett -, vitte a valckönyvét, s ha odaért egy városba, lebélyegeztette a szakszervezetben, s megkapta a 22 km-re számított 2 pengő útiköltséget, a „viatikumot”. (A munkásosztály legműveltebb, de kisszámú rétegét foglalkoztató speciális iparág vidéki telephelyein egyébként is könnyen előállott a relatív túlnépesedés, különösen, ha egy nyomdászcsaládban több fiú volt. Így adott a vásárhelyi *Dura* és *Erdei* család is a békéscsabai *Tevannak*, de fővárosi üzemeknek is több megbecsült, kiváló szakembert. A gazdasági helyzetből is ingadoztatott vidéki nyomdászöntudat, mentalitás alakulását egyébként a tulajdonosi vagy alkalmazotti állapot tovább bonyolította, de ennek taglalása már nem föladatunk.)

A szakszervezeti csoportnak, mint láttuk, a két világháború között 200 tagja volt, szakmunkás a múlt század 80-as éveitől mintegy 100-120 dolgozott itt. A három nyomdászgeneráció tagjai, miközben mindennapi munkájukkal létrehozták, közvetítették a város polgári kultúráját - fölneveltek maguk helyett mintegy másfél száz tanoncot.

A nyomdák (nyomdavállalatok) jegyzéke

A nyomda neve	Működésének időszaka	Termelés			
		Dualizmus kora		Horthy-korszak	
		könyv	újság	könyv	újság
1. Wodiáner	1868-1886	4			
2. Cell és Ausländer	1878-1879	-	1		
3. Goldberger Rudolf	1879-1881	1	4		

4. Lévai Fülöp	1882-1904	6	15		
5. Kánitzner Gottlieb	1886-1897(?)	1	1		
6. Hungária*	1886-1896	5	2		
7. Vetró Lajos Endre	1894-1895	1	3		
8. Endrey Gyula	1895-1910	4	7		
9. Lepage Lajos	1895-1897	3	-		
10. „Részvény”	1896-1906	13	4		
11. Grossmann Benő	1897-1904	-	-		
12. Dura Istvánné	1901	-	-		
13. Tabacsák és Kastriener	1901	-	1		
14. Vásárhelyi Híradó	1901-1907	3	6		
15. Wesselényi Géza	1902-1905	-	2		
16. Dura Lajos id. I.	1904-1914	-	2		
17. Róth Antal	1906-1940	7	5	7	10
18. Kun Béla	1906-1944	5	7	2	3
19. Vásárhely és Vidéke Rt.	1910-1911	-	1		
20. Müntz Rudolf	1911-1913	-	5		
21. Suhajda Jenő	1912	-	1		
22. „Alföldi”	1912	-	1		
23. Nemes Ármin	1912-1921	-	1		
24. Széll József	1913-1918	1	5		
25. Farkas András	1914-1919	-	1		
26. Erdei Sándor id. I.	1918-1921			-	3
27. Dura Lajos id. II.	1919-1934			3	10
28. „Kultúra”	1921-1929		1	8	
29. „Haladás”	1923-1924			3	2
30. Erdei Sándor id. II.	1924-1944			15	12
31. „Törekvés”	1926-1937			8	13
32. „Tiszavidék”	1927			-	-
33. Deutsch Ignác	1928			-	-
34. Németh Mihály	1933-1939			2	12
35. Dura Lajos ifj.	1934-1944			9	17
36. Dura Lajos id. III.	1935-1939			-	-
37. Erdei Sándor ifj.	1936-1944			-	1
38. Németh Mihályné	1939-1944			2	-
39. „Népújság”	1939-1940			-	2
40. Lőkös Imre	1943-1944			-	-

* A Hungária Nyomda 1886-1888-ban Marschik Jakab és Ausländer Pál, 1889-1890-ben Ausländer Pál, 1891-1894-ben Fodor Lajos és Ausländer Pál, 1894-1896-ban Halmi János vállalata volt.

A hódmezővásárhelyi nyomdák adatai 1913-ban

Nyomda	Szedő	Gépmester	Szedő tanuló	Munkásnő	Segéd-munkás	Nyomógép	Napi munkaidő
Dura Lajos	1 fő		1	1		1 db	9 ½ óra
Nemes Ármin	1		4	1		2	9
Reggeli Újság	4		3	2		3	11
Róth Antal	6	1	3	2	1	2	9
Széll József	1	1	1	1		2	9

A Nyomdász Évkönyv és Útikalauz alapján. L. ott: 1914. (XVI. évf., szerk. Lerner Dezső) 102. o.

Az Évkönyv adataiból megállapítható, hogy 1913-ban Hódmezővásárhely nagyjából Szentessel és Békéscsabával jelent azonos nyomdai kapacitást, kb. egyharmaddal többet Makónál, Orosházánál vagy Gyulánál. A gyomai Kner kapacitásának 70%-át jelentette az öt vásárhelyi nyomda ebben az évben.

A hódmezővásárhelyi nyomdák adatai 1929, 1941

Nyomdász	Év	Szedő	Gép-szedő	Gép-mester	Szedő	Gépm.	Munkás-nő	Segédm.	Nyomógép	Szedőgép
					tanuló					
Dura Lajos	1929	5			3		1	1	2	
	1941	2	2		2		2		2	2
id. Erdei Sándor	1929	2			2	1			2	
	1941	2			2		1 + 1		2	
ifj. Erdei Sándor	1941				1		1		1	
Németh Mihályné	1941	1		1	1		1 + 1		2	
Reggeli Újság	1929	1	3	1			1	1	3	2
	1941	4			5		1		2	
Róth Antal	1929	4			1		1		2	
Törekvés	1929	5		1	1		1	1	2	

A Nyomdász Évkönyv és Útikalauz adatai alapján. L. ott: 1930. (XXIX. évf., szerk. Lerner Dezső) 104. o. 1942. (XLI. évf., szerk. Halász Alfréd) 90. o.

Sajtó

Noha a polgári sajtó főleg üzleti vállalkozás, arculata a kiadók, a nyomda érdekei által meghatározott, a gúzsba kötve táncoló, a hatalom által is gyakran rendszabályozott, ugyanakkor nagyhatalomnak kikiáltott kommunikációs eszköz az emberek gondolatainak kimondásával így vagy úgy mégis közvéleményt formált, a mindennapokat tükrözve megőrizte, s az utódokra hagyta saját korát.

Az 1914-ig hatályos, a polgári sajtószabadságot bevezető 1848-as XVIII. tc. alapján előzetes bejelentés és megszabott készpénzbiztosíték (kaució) letétele után bárki indíthatott lapot, ugyanakkor az állandó munkát s (viszonylag) biztos hasznot hajtó lapkiadás az egymás mellett élő 4-5 nyomda számára létkérdés, nem csoda hát, hogy városunk kapitalizmus kori sajtója, legalábbis mennyiségileg, oly gazdag, magas a sajtótermékek száma, s ezen belül nagy az aránya a rövid életű, alkalmi periodikáknak. A kevés számú hosszú életű nyomda kivétel nélkül vagy saját lappal rendelkezett, vagy tucatnyi lap készítésében működött közre hosszabb-rövidebb ideig. Az 1914-es sajtótörvény megszigorította a lapindítás feltételeit, az ellenforradalmi rendszer lényegében eltörölte a sajtószabadságot, a lapindítási kedv mégsem csappant meg a Horthy-korszakban sem. A város sajtójának sorsa szorosan összefonódott a nyomdászattal. A lapok egyéniségét a kiadó nyomdák határozták meg, ami azt is jelenti, hogy ha történt is kísérlet (a nyomdától) független orgánum megteremtésére, az - hacsak nem szerzett magának nagy anyagi áldozatokkal saját nyomdát, mint a 48-as pártszervezet, vagy a már említett reformista *Kenéz Sándor*, esetleg a nyomdász nem volt éppen szocialista, mint *Kurucz János* - nos, az csakhamar, olykor már az első szám után kudarcba fulladt, mint például *Espersit János* és *Gonda József* 1904-es lapkísérlete, a *Vásárhelyi Ellenzék*, vagy mások. Az 1871-ben indult *Hódmezővásárhely* című lap még válogatott a nyomdák közt, majd tíz évig *Szegeden* talált magának műhelyt, az 1880-as évektől, még inkább a századfordulótól azonban a „nagykorúvá” vált vásárhelyi nyomdászat szinte elfoglalja, kisajátítja a város sajtóját.

Polgári könyvkultúránk legfontosabb, legjellemzőbb termékének meghatározottsága ellenére mégis a sajtót tarthatjuk, hiszen a még friss kiegészéstől, 1869. január 3-tól a főlsszabadulásig, 1944. október 8-ig jelen van tanúként, krónikásként. Képet ad a város gazdasági, társadalmi, kulturális életéről azzal amit elmond, azzal amit elhallgat, olykor a cenzúra fehér foltjaival, derékba tört, vagy induláskor befűlladt szép kezdeményeivel, erényeivel hű tükre a kornak, de igénytelenségeivel, hibáival is arról tesz vallomást.

Wodiáner Vásárhelyi Közlönye csak az első évben volt egyedűl, 1870-ben már megjelent az első folyóirat, *Garzó Imre* tíz számot megért, a helyi közélet kérdéseinek szentelt havi *Hódmezővásárhelyi Szemléje*, 1871-ben pedig megindult a második hírlap, a *Hódmezővásárhely*. (Érdekes egyébként, hogy éppen *Garzó* volt az, aki a *Szegedi Híradóban* közölte, már említett 1868-as cikkében látatlanban elítélte *Wodiáner* lapindítási szándékát, mert mint írja: „vezérek és ihletett munkások nem a hírlapi doboláshoz, hanem a cselekvéshez kellenek a vidéken”). Ezt követően a századfordulóig 2-5 féle, utána az első világháborúig 6-11 fajta lap jelent meg évente. A háború éveiben a periodikák száma 3-4-re csökkent. 1919-ben a névváltoztatokat, át- és visszaalakulásokat is számítva 11 féle újság élt. A 20-as évekbeli 4-9 periodika után a 30-as években újra megpezdűl a lapindítási kedv, ez időben évenként legkevesebb hétféle lap volt. 1936-ban példátlan sok, 20 féle különböző sajtóterméket készítettek a helyi nyomdák (ez volt a legtöbb egy évben), s még 1944-ben is (október 8. előtt) kiadtak két napilapot, két egyházi folyóiratot, meg egy színházi műsor-lapot. A dualista rendszer fél évszázada alatt Vásárhelyen összesen 58 különféle hírlapot, folyóiratot indítottak, ezt

követően pedig a fõlszabadulásig - a rövid életû 1919-es lapokat is ideszámítva - további 60 különbözõ periodikát alapítottak, a polgári kor háromnegyed évszázada alatt tehát összesen 118-at.

Az összes sajtótermék közül 84 volt a hírlap, hetilap, alkalmi újság, 34 pedig kéthetenként, havonta vagy még ritkábban megjelenõ folyóirat, idõszaki szemle, szakközlöny. A nagyszámú vállalkozás legtöbbje persze kérészetû, a mutatós mennyiségbõl 64, azaz az egésznek 54%-a csak néhány számot ért rövid életû periodika, vagy éppen egyetlen alkalomra megjelent vásári vagy báli újság. A hosszabb élettartam a dualizmus idõszakában, a sajtótermékek fajtái közül pedig - a tárgyalt kor egészét illetõen - a folyóiratokra jellemzõbb. A 84 hírlapból mindössze 17 mûködött három évnél tovább, a 34 folyóirat jellegû vállalkozás közül legalább egy teljes évet szintén 17 élt meg. A hosszabb életû hírlapok közül hét volt képes egy évtizeden túl is fõnnmaradni. Tovább szûkítve a kört, megkapjuk a három leghosszabb életû lapot: a legtöbbször a hivatalos álláspontot képviselõ *Hódmezõvásárhely* 51 évig élt (1871-1922), a *Vásárhelyi Reggeli Újság* 39 évig jelent meg (1905-1944), az ellenzéki *Vásárhely és Vidéke* 30 évig hadakozott (1883-1912). A hosszú életû folyóiratok legtöbbje ártatlan egyházi, tanügyi szemle, figyelemre méltó az *Ady* elismerését is kivívó *A Jövendõ* három évfolyama (1910-1912), valamint a két szocialista orgánum, a *Jövõ Útja* (1930-1936) és a *Magyar Alföld* (1935-1939) hat, illetve négy és fél évi mûködése.

A hírlapok kezdetben hetenként, majd fokozatosan sűrítve számaikat, hetente kétszer-háromszor jelentek meg. Napilapként elõször *Vetró Lajos Endre Vásárhelyi Napló*-ja jelentkezett 1898-ban, ezt követte *Kenéz Sándor* vállalkozása, az elsõ krajcáros néplap, a *Vásárhelyi Friss Újság* 1901-ben (ez 1902-ben egyesült *Kenéz* másik lapjával, a *Vásárhelyi Híradóval*), majd a *Vásárhelyi Reggeli Újság*, *Kun Béla* lapja 1905-ben. A következõ évben vált napilappá a *Vásárhely és Vidéke*, s végül öt év múlva, 1911-ben a fontolva haladó *Hódmezõvásárhely*. A lapok kiadója, mint korábban hangsúlyoztuk, legtöbbször a nyomda, a lapindítás terén helyzeti elõnyben lévõ nyomdász, ritkábban könyvkereskedõ, esetleg egy testület, vagy magánszemély. A 118 lap kevés kivételtõl eltekintve mind helyi nyomdában készült. (Négyet nyomtattak *Szegeden*, egyet *Pesten*, négy makói és három szentesi lapot viszont rövid ideig vásárhelyi nyomdák állítottak elõ.) Míg könyvek nyomtatásával kapcsolatos adatunk csak a vállalatok felérõl, 20-ról van, addig jelenlegi tudomásunk szerint lapok elõállításában a vállalatok háromnegyed része, 32 cég vett részt.

A század elején néhány nyomdatulajdonos megpróbált lapjával vidéken is terjeszkedni. *Kenéz Sándor* 1902-ben rövid ideig *Szentesen* és *Makón* is terjesztette *Vásárhelyi Híradójának* megyei anyaggal földûsített mutációját, *Makói Friss Újság* és *Szentesi Újság* néven, (elõbbi a város elsõ napilapja volt), *Kun Béla* pedig 1913-ban *Reggeli Újságját* néhány hónapig *Orosházi Reggeli Újság* néven a szomszéd településen is kiadta.

A politikai, társadalmi információkat közlõ hírlapok mellett viszonylag korán megjelennek a különbözõ tartalmú hetilapok, szakjellegû folyóiratok, egészében a helyi sajtó változatos, sokszínű volt. Garzó 1870-es közéleti szemléje után 1884-ben jelentkezik az elsõ élclap, (sok a kifigurázni való ferdeség, az elsõt még kilenc más humoros lap követi), 1894-ben pedig az elsõ szépirodalmi folyóirat-kísérlet, *Gonda József Magyar Róna*-ja. (Ilyen jellegû lap összesen hét volt 1944-ig.) Az itt mûködõ óvónõképzõ és egyéb középiskolák hatására tizenegy tanügyi, iskolai, ifjúsági lapot adtak ki. Tíz színházzal, mozival foglalkozó, hat egyházi és négy sportlap jelent meg, két tanyai (!) újság is mûködött, de például 1914-ben itt adták ki a *Magyarországi Kovácsok és Kocsigyártók* címû országos szakközlényt is. A helyi sajtó összterjedelme 1930-ban 474 m² volt, kb. annyi, mint Békéscsabán.

A 48-as országgyűlési képviselő - aulikus városvezetés ellentétének, ennek a város politikai státusában lényegében az első világháborúig fennálló sajátos kettősségnek megfelelően korabeli sajtónknak is meghatározó jellemzője volt az ellenzék és a kormánypárt lapjainak szembenállása, vitázó együttélése. Az, hogy már az első lap, a *Vásárhelyi Közlöny* is függetlenségi, az ellenzéki szellemű parasztvárosban szinte törvényszerű. (Kossuth díszpolgár, őt és Jókait országgyűlési követé választják itt.) A Közlöny megszűnése után (1886) a 48-as pártkör hivatalos lapja, a *Vásárhely és Vidéke* veszi át szerepét és folytatja a hadakozást a Deák-párt helyi szervezete, majd a Gazdasági Egyesület által kiadott *Hódmezővásárhely* című lappal. A 20. század elejétől gazdagodik a sajtó színképe, a kiéleződő társadalmi harcokban új, liberális vagy radikális polgári orgánumok lépnek nálunk is színre. Elsősorban a *Vásárhelyi Híradónak* volt nagy hatása és jelentősége (1900-1906), itt említhető még a *Vásárhelyi Ellenzék* is (1904-1905). Az új század első évétől egyébként, kivéve a háború éveit, egyszerre legalább három, olykor azonban négy hírlap is megjelent a városban, túlnyomórészt naponta. Az első világháború idején csak két lap élt. A két „túlélő”: a *Hódmezővásárhely* és a *Vásárhelyi Híradó* ellenlábasaként indult *Vásárhelyi Reggeli Újság*, Kun Béla lapja. Az új típusú sajtó megteremtésére tett 1919-es kísérletnek tragikusan hamar véget vetett az idegen katonai megszállás, majd az ellenforradalom, melyek egymással versengve fojtották el a sajtószabadságot. Az 1918-tól (*Róth Antal* szerkesztésében) fokozatosan balra tolódó, s polgári demokrata platformot fölvevő *Hódmezővásárhely*, illetve új nevén *Magyar Nemzetőr* 1922-es betiltása (!) után már csak a *Vásárhelyi Reggeli Újság* képviselte a folytonosságot, s az ellenforradalmi rendszer berendezkedése után olykor ez vállalta a szolid, házi ellenzék szerepét. A lapkiadás immár üzlet. Az 1921-ben induló kis példányszámú *Vásárhelyi Újság* (1939-ig), a Gazdasági Egyesület lapja, meg a harsányabb *Vásárhelyi Friss Újság* (1928-1944), a rövidebb életű orgánumok, de a *Vásárhelyi Reggeli Újság* is névleg politikai napilapok ugyan, de az új háború felé haladva egyre kevesebb tényleges politikai és társadalmi tartalommal, s egyre több antiszemitizmussal, szovjetellenességgel töltik meg hasábjait. (Mindez alól burkolt németellenességével csak a *Szathmári János* szerkesztette *Vásárhelyi Új Hírek* [1939-1942] a kivétel.)

Az első időkben a hírlapok példányszáma 4-500, a folyóiratoké legfeljebb egy-kétszáz lehetett, kicsi a potenciális olvasóközönség, az 1870-es népszámlálás szerint az értelmiségiek lélekszáma a városban 316 fő. A népoktatási törvény bevezetésének hatására, meg az olvasókörök (1900-ban 40!), iskolák szaporodásával, de az első lapok munkája nyomán egyre gyarapodott az olvasók tábora. Míg a 20 fillérért árusított *Vásárhelyi Közlöny* 1869-ben 480 előfizetőt, 800 olvasót, Garzó *Hódmezővásárhelyi Szemléje* 1870-ben 140 előfizetőt számlálhatott, a századfordulón az újabb 48-as lap, a *Vásárhely és Vidéke* már 2-3 ezer példányszámban jelent meg hetenként kétszer. (Természetesen nemcsak a felsorolt pozitív tényezők hatására, de saját érdemeinek is köszönhetően.) Az olvasókörök városában, az *idős Bibó Lajos* által szerkesztett frissebb, elevenebb, jó szépirodalmi anyagot is hozó ellenzéki lap sokkal népszerűbb volt, mint a hivatalos álláspontot közvetítő, merev *Hódmezővásárhely*, amelyet még ekkor is (ti. a századfordulón) mindössze 6-700 példányban készítettek. A példányonkénti ár a századfordulón hírlapoknál 10, hetilapoknál 20 fillér, folyóiratoknál 20 fillér-1 korona volt. A század első évtizedében *Kenéz Sándor* szinte forradalmasította a vásárhelyi lapkiadást. A példányonkénti árat 2 fillérre (1 krajcár) szállította le, ugyanakkor bevezette a szegényebbek számára is elérhető 20 filléres apróhirdetést. Ő adta ki az első hosszabb életű napilapot, s az első rendszeresen és jó minőségben illusztrált periodikát. *Plohn József* szociofotó értékű felvételeivel illusztrált kiadványát, a *Tanyai Újságot* (1913) országosan terjesztette. Nyomdája számára 1904-ben rotációs gépet vásárolt elsőként a városban. Lapja, a *Vásárhelyi Híradó*, fénykorában rekordmagasságú, 4-5 ezres példányszámot ért el, amit a vele versengő *Kun Béla* szenzációhajhász *Vásárhelyi Reggeli Újságjával* csak jóval később, az

1930-as években bírt elérni, illetve meghaladni. (Az ő 10 filléres lapjának viszont - mint korábban írtuk - az 1928-ban 6 filléres áron megjelenő *Vásárhelyi Friss Újság* okozott érzékeny példányszám-veszteséget.) 1925-ben a város minden lakosa 22 példányt fogyasztott a helyi lapokból. (Ez a szám Szegeden 29, Békéscsabán 33 volt.)

A lapok nyomdai kiállítása az esetek többségében igénytelen, színvonaluk - még egy újságon belül is - egyenetlen, hullámzó. Az első világháború után, a modern polgári bulvárlapok élénkségét talán leginkább a *Friss Újság*, és helyenként a *Reggeli Újság* közelítette meg. Reklámot, hirdetést a legelső időktől kezdve szép számmal közölnek. Általában ezek, s az egymással folytatott, sokszor sivár, terméketlen viták, „nyílt tér”-i „duellumok”, szenzációsan táltalt bűnügyek, helyi pletykák tették ki legtöbbször a lapok anyagának java részét. A fennmaradó teret városházi hírek, közgyűlési beszámolók, egy kevés külpolitika töltötték ki (háborúk, forradalmak idején lényegesen több); a dualizmus korában bécsi tudósítások: kit fogadott éppen öfelsége, később pedig a revízió kilátásai, az Olaszországhoz, Németországhoz való közeledés hírei, meg a „szovjet”, a „bolsevikiek” rémtettei. A polgári lapok uralkodó tónusa, - az időnként közölt szakcikk kivételével (akár pedagógiai, akár képzőművészeti témáról íródnak, ezek általában jó színvonalúak, nem újságírók munkái) - legtöbbször a kicsinyes lokálpatriotizmus, a „Hódmezőmagyarország”-ban gondolkodó nagyképűség, ami olykor az otrombaságig, személyeskedésig fokozódik. A *Hódmezővásárhely* fölháborodottan kommentálta például 1886-ban a városi költségvetés könyvtárra szánt tételét, hiszen, mint írja: „városunkban közkönyvtár létesítésére szükség nincsen.” Meg kell hagyni, a vásárhelyi sajtó ezt húsz évvel később jóvátette, a városi könyvtár megnyitása ugyanis döntő részben egy sajtókampány hatására történt. Ezt persze nem a *Hódmezővásárhely* folytatta, hanem a *Vásárhely és Vidéke*, amely ha értetlenül, sőt ellenségesen állt is szemben például a *Szántó Kovács*-megmozdulással, általában az agrárproletár mozgalommal, - a városvezetés maradiságát, vaskalaposságát soha nem szünt meg ostorozni, pellengérezni. Hosszú időn át produkált jó átlagszínvonala dualizmus kori sajtónk értékei közé emeli. Mellette, a hírlapok közül az *Ábrai* által szerkesztett, úttörő érdemeket szerzett, bár kissé ónegyvennyolcas *Vásárhelyi Közlöny*t, valamint a *Vásárhelyi Híradót*, a folyóiratok közül pedig az *A Jövendőt* és a *Magyar Köztársaságot* tarthatjuk az említett időszak legjobb vásárhelyi sajtótermékének. A *Vásárhelyi Híradó* egyébként Gonda József *A Jövendő és Nagy György Magyar Köztársaság* (1911-1913) című folyóiratával együtt külön klasszist képvisel, ezeket az egész magyar sajtótörténet igazi értelemben vett hagyományai közé kell sorolni. *Kenéz Sándor* a 48-as hagyományokon nevelkedett liberális ügyvéd (kinek sorsát *Németh László Égető Eszter* című regényéből is ismerhetjük), a század első éveiben, mint már korábban említettük, megújította a vásárhelyi lapkiadást, de a zsurnalisztikát is, és kissé az egész közgondolkodást. A legjobb erőket, *Gonda Józsefet*, *Espersit Jánost*, *Szabó Imrét* foglalkoztató, gyors, pontos hírszolgálatú, rotációs gépen készített lapját reformtörekvésének szolgálatába állította, az elmaradottságot akarta fölszámolni gondolkodásban és közéletben. Eszméit, a szövetkezés gondolatát, a racionális gondolkodást, igazságos társadalmat kortársai nem értették meg, nagy anyagi áldozatokkal létrehozott vállalkozásaiba belebukott, de jelentősége a város polgárosodásában vitathatatlan. A formailag is igényes, szecessziós küllemű *A Jövendő* a politikai és művészeti haladás feltétlen szolgálatát, igazi értékek közvetítését tűzte ki céljául. Az *Ady* elismerését is kiérdemlő irodalmi, művészeti és kritikai szemle magas színvonalon, szellemesen és bátran harcolt az újért - *Gonda* korai halála miatt sajnos csak két és fél évig.

A korabeli magyar progresszió sajátos színfoltját jelentette a Vásárhelyen letelepedett, Habsburg-gyűlölő székelyföldi ügyvéd, *Nagy György* nálunk megindított köztársasági mozgalma, mely csakhamar országos párttá nőtt. A mozgalom és a párt orgánusaként indított *Magyar Köztársaság* szokatlanul kemény, bátor hangon támadta az idegen uralmat, hirdette a

nemzeti önállóság és a köztársaság megteremtésének polgári demokratikus programját. A vörös fedelű politikai folyóirat minden hónap 14-én jelent meg, hogy a dátummal is emlékeztessen az 1849. április 14-i trónfosztásra.

Magánosságával, a polgári lapokétól alapvetően különböző elveivel különleges helyet foglal el Vásárhely dualizmus kori sajtójában az agrárszocialista *Földművelő* (1899-1904), melyet a Várkonyi-féle *Független Szocialista Párt* lapjaként indítottak a párt egyik fő fészkeének számító Vásárhelyen, *Szántó Kovács* harcostársa, *Szathmári Péter* szerkesztésében. A nyomdáról nyomdára vándoroltatva, nagy áldozatokkal megjelentetett, igénytelen külsejű kis lap, anarchista tévedései ellenére is becses tanúbizonysága az embertelen sorsú mezei szegénység útkeresésének, osztályharcos elszántságának, a város munkásmozgalmának.

A szocializált (társadalmi tulajdonba vett), nyomdai és szerkesztőségi bizalmiakkal dolgozó 1919-es lapok (az új néven élő két régi, s a januárban indult *Borsi Jánost*, *Kovács Imrét*, *Kurucz Jánost*, *Medgyesi Jánost*, *Takács Ferencet* foglalkoztató *Vásárhelyi Munkás Újság*, majd *Vásárhelyi Vörös Újság*) sajnos túlságosan rövid ideig tevékenykedhettek. Alig több mint öthetes működésük azonban így is alapvetően új minőséget jelent, a szocialista újságírás első tétova lépéseit, tanulságos, rendkívül fontos dokumentumai mozgalom- és várostörténetnek. A munkáshatalom bukása után a kormány által szigorúan ellenőrzött lapok egyre fokozódó mértékben váltak üzleti vállalkozássá, illetve a tömegek befolyásolásának eszközévé. A Horthy-korszak lapjainak sivárságát mindössze egy-két korán befulladás kulturális periodika, s a két - évente tízszer megjelenő - szociáldemokrata orgánum műveltsége, őszinte hangja enyhítette, az időszak vásárhelyi sajtójának értékes hagyományát ezek teremtették meg. *Kurucz János* 1930-tól hat éven át jelentette meg nagy anyagi áldozatokkal *Jövő Útja* című folyóiratát. A bátran bíráló, sokoldalú szemle, melyet Kurucz szinte egymaga írt, szerkesztett, nyomtatott, minden fontos kérdésben hallatta hangját. Szerepét 1935-től, a szociáldemokrata választási győzelemtől a *Magyar Alföld* (majd *Nagy Magyar Alföld*) vette át. A *Takács Ferenc* által szerkesztett, *Ady*, *Kassák*, *Várnai Zseni* verseit is rendszeresen közlő lap 1939-ig képviselhette a munkások, dolgozók ügyét. Az 1932 és 1934 között két és fél évig megjelenő *Hetivásár* (*Hétfői Újság*) a város legjobb hetilapja volt. Szerkesztői, a *József Attila* helyi baráti köréhez tartozó *Szász Ferenc* és *Pákozdy Ferenc*, a sportújságnak álcázott lapban a hétfői meccseredmények mellett hétről hétre jelentős mennyiségű értékes anyagot, novellát, verset, kritikát hoztak. A *Könyvesláda* című periodika három megjelent száma *Weisz László* könyvkereskedő irodalomszeretétét, áldozatkészségét dicséri. Szerény híradójában az 1935-ös könyvhét értékes kiadványait, majd az év nyarán a városban rendezett írótalálkozó résztvevőinek, a népi írók javának, *Illyésnek*, *Szabó Pálnak*, *Tamási Áronnak* műveit népszerűsítette. Említhetjük még az 1934-ben alakult *Tornyai Társaság* 1936-os folyóiratkísérletét, a *Hódtavát*, (*Tornyai János*, *Pákozdy Ferenc* és mások írásaival) ennek azonban mindössze egyetlen száma jelent meg, - s ezzel az értéket teremtő, közvetítő, közhasznú periodikák sora le is zárult. (Az 1932-től 1941-ig élt *Karikás* című élclap némely „csípése” érdemel talán még említést.) Ami a hírlapokat illeti, ezek bizony egymással provokált meddő vitáik mellett, az értékeket közvetítés és tisztelet helyett gyakran inkább leszólták. Megkapták a magukét például a vásárhelyi lapoktól *Móricz Zsigmond* és *József Attila* is. *Szathmári Tihamér*, a *Friss Újság* főszerkesztője - akinek pedig *Móra Ferenc* írt meleg hangú előszót két évvel korábban megjelent anekdotáskönyvébe - 1931-ben lapjában kijelentette, hogy az olyan ember, ti. *Móricz*, aki a cseheket magasztalja, előtte nem író, attól egy sort sem fog többé olvasni. (Móricz ugyanis korábban egy cikkében szembeállította a felvidéki magyar kisebbség realisabb magyarság szemléletét az itthoni magyarkodással. Hozzá tartozik a dologhoz, hogy a népszerű, tekintélyes dzsentrifőszerkesztővel Móriczot védelmezve *Makai Ödön* szállt vitába.) Két évvel később már plágiumváddal is illették az író, mondván, hogy egy rajzának

ötletét a fonetikus tájnyelven író helyi rigmusköltő, *Pócsy Mihály*tól kölcsönözte. Egy másik lap, amikor *József Attila Klárisok* című ciklusának néhány darabját bemutatta 1936-ban, a következő szellemdús címmel ajánlotta a verseket az olvasóknak: *A jóistenke vadaskerjéből*. (Ugyanakkor József Attila nagy versét, az *Eszméletet* a már említett Hetivásár első közlésben hozta, mint ahogy a fiatal *Kohán György* képeiről ugyancsak ez a lap közölte az egyik első pozitív bírálatot. A *Külvárosi éj* című József Attila-kötetről nemkülönben ez a lap hozott elsőként ma már irodalomtörténeti jelentőségű elismerő kritikát az értő jóbarát, *Pákozdy* tollából.)

Nagy Lajos, akit 1932-es látogatása idején mélyen fölháborított az itt tapasztalt anyagi és szellemi nyomorúság, így írt a vásárhelyi sajtóról: „A helybeli lapok száma három. Kis cikkeket, a pesti lapokból átvett híreket, s helyi eseményekről szóló közleményeket tartalmaznak, sok bennük a sajtóhiba, egyébként ártatlanok, ami bűnük van, az is felülről származik; például vannak bennük vezércikkek, melyeket pesti újságokból vesznek át, melyeket állami, társadalmi, szellemi életünk oszlopai írtak.” Az író maró szarkazmussal darabokra szed egy ilyen „vezércikket”, mely torz, hazug módon értekezik a közösség eszméjéről, majd így fejezi be: „Ez, és ilyen a város szellemi importja a nagy szellemi központokból. Export a búza, baromfi, tojás, - import a maszlag.”

Szavaiból ítélhetően *Nagy Lajos* nem ismerte a teljes vásárhelyi sajtót, pontosabban a ritkábban megjelenő periodikákat (itt-tartózkodása idején nyolc különféle sajtótermék jelent meg, köztük olyanok, mint a *Hetivásár* és a *Jövő Útja*), a napilapok sivárságát illetően azonban, már csak az előbbi negatív példák alapján is, teljes mértékben igazat kell neki adnunk.

Általában az mondható el, hogy az objektivitás, jó szándék, őszinteség, tisztességes hang a függetlenségi, ellenzéki hírlapokra, a munkásmozgalmi kiadványokra, s a hetilapok, folyóiratok egy részére jellemző. Szinte kivétel nélkül ezeknél a lapoknál dolgoztak a kor publicisztikájának és riportázsának legjobb vásárhelyi művelői: *Ábrai Károly* (1830-1912), a *Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének* alapító, sőt felügyelő bizottsági tagja *Bibó Lajos* (1864-1913), a pályáját itt kezdő *Espersit János* (1879-1931), *Garzó Imre* (1827-1914), *Gonda József* (1877-1912), a reformer ügyvéd, *Kenéz Sándor* (1869-1938), *Kurucz János* nyomdász (1889-1953), a szocialista tanító, *Medgyesi János* (1870-1943), a köztársasági ügyvéd, *Nagy György* (1879-1923), *Pákozdy Ferenc* költő (1904-1970), az ugyancsak republikánus *Szabó Imre* tanító (1883-1915), a kőművesből lett nagy műveltségű szociáldemokrata politikus, *Takács Ferenc* (1893-1956), és a kulturált, jó humorú *Vetró Lajos Endre* (1858-1928).

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy *Hódmezővásárhelyen* a viszonylag későn, a kiegyezés nyomán indult s a huszadik század első éveiben fölvirágzó polgári sajtó legjobb időszakában, a város általános fejlődésének adott objektív korlátai között teljesíteni tudta hivatását. A dualizmus időszakában megalapozta, kifejlesztette a várospolitikai fogalmát, a közügyek iránti érdeklődés szokását. Jelentős munkát végzett a közvélemény kialakításában, olvasókat nevelt. Az olvasókörökkel, egyletekkel, a huszadik század elején megnyíló városi könyvtárral együtt a rendszeres olvasás, tudatos önképzés meghonosításának fontos eszköze, a szellemi, társadalmi haladás egyik motorja volt. Az első világháború és a forradalmak után fejlődése részben megállt, illetve retrográd irányba fordult, de legjobb képviselői ekkor is a köz művelődését, az igazi tájékoztatást szolgálták, értéket közvetítettek.

A hódmezővásárhelyi periodikák címjegyzéke
(megindulásuk időrendjében)

1. Hódmezővásárhelyi Közlöny, 1869. jan. 3.-1886. jún. 20., Wodiáner nyomda (a továbbiakban: ny.).
2. Hódmezővásárhelyi Szemle, 1870. jan.-nov. (havi), Wodiáner ny.
3. Hódmezővásárhely, 1871. ápr. 2.-1922. jún. 15. (1919-ben Népakarat, lásd ott), Wodiáner, Goldberger, Lévai, Hungária, Részvény, Róth ny.
4. Vásárhelyi Híradó, 1878. szept. 22.-1879. jún. 22., Cell és Ausländer, Goldberger ny.
5. Heti Lapok, 1880. júl. 11.-1881. jún. 26., Goldberger ny.
6. Hódmezővásárhelyi Lapok, 1880. jan. 4. júl. 1., Goldberger, Wodiáner ny.
7. Vásárhely és Vidéke, 1883. jan. 4.-1912. dec. 31., Lévai Vásárhely és Vidéke ny.
8. Suhogó, 1884. jún. 1.-nov. 9., Lévai ny. [Élclap]
9. Hódmezővásárhelyi Közlöny, 1886. júl. 4.-aug. 15., Lévai ny.
10. Kalászkok, 1888. jún. 17., alkalmi(?).
11. Protestáns Tanítók Lapja (heti)1890. okt. 4.-1893. dec. 24., Kanitzer, Hungária, Lévai ny.
12. Karikás, 1893. nov. 12.-1895. aug. 31., Lévai, Vetró, Vásárhely és Vidéke ny.
13. Magyar Róna, 1894. dec. 15. [egyetlen szám] Vetró ny.
14. Vásárhelyi Hírlap, 1894. dec. 29. -1896. ápr. 1., Vetró, Vásárhely és Vidéke, Lévai ny.
15. Darázs, 1897. okt. 31.-1898. febr. 27., Lévai ny.
16. Végtárgyalási Napló, 1897. jún. 23.-júl. 23., Lévai ny.
17. Vásárhelyi Napló, 1898. márc. 1.-1899. máj. 2., Lévai ny.
18. Földmívelő, 1899. jan. 6.-1904. aug. 19., Lévai, Vásárhelyi Híradó ny.
19. Vásárhelyi Híradó, 1900. szept. 27.-1906. jún. 12., Lévai, Tabacsák, Vásárhelyi Híradó ny.
20. Színházi Újság, 1901. aug. 1.-1921. máj. 30., Lévai, Vásárhelyi Híradó, Részvény, Vásárhelyi Reggeli Újság, Vásárhely és Vidéke, Róth ny.
21. Vásárhelyi Friss Újság, 1901. nov. 24.-1902. márc. 29., Vásárhelyi Híradó ny.
22. Névtelen Újság, 1901. (?)
23. Népszövetség, 1902. okt. 26.-1903. márc. 19., Wesselényi ny.
24. Reggeli Újság, 1902. júl. 25.-dec. 29., Bp.-i ny.
25. Vásárhelyi Napló, 1903. ápr. 19.-ápr. 24., Lévai ny.
26. Alföldi Munkáslap, 1903. máj. 24.-aug. 20., Lévai ny.
27. Munkáslap, 1903. aug.-nov., Lévai ny.
28. Ipari és Mezőgazdasági Munkaadók Lapja, 1903. (?)
29. Regényújság, 1904 [naponta megjelenő füzetes regény], Vásárhelyi Híradó ny.
30. Vásárhelyi Ellenzék, 1904. márc. 6.-1905. ápr. 2., Wesselényi ny.

31. Vásárhelyi Reggeli Újság, 1905. aug. 27.-1944. okt. 5., Részvény, Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
32. Mai Újság, 1904-1905. Lugos (?) [Kenéz Sándor vállalkozása].
33. A Nép Joga, 1906, Részvény ny.
34. Virgács, 1906. nov. 4.-1907. aug. 10., Vásárhelyi Híradó, Róth ny.
35. Dongó, 1907. márc. 3.-1911. ápr. 9., Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
36. Expressz Tudósító, 1907. máj.-?, Vásárhely és Vidéke ny.
37. Vásárhelyi Ellenőr, 1908. nov. 8.-dec. 27., Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
38. Vásárhelyi Tudósító, 1909. jan. 31.-ápr., Szegedi ny. [Kéthetenkénti reklámújság].
39. A Jövendő, 1910. febr. 1.-1912. okt., Róth, Müntz Rudolf ny.
40. Népkerti Újság [alkalmi, báli], 1910. aug. 14., Vásárhely és Vidéke ny.
41. Vásárhelyi Népújság, 1910. nov. 27.-dec. 1., Szegedi ny.
42. Mozi Újság, 1910 (?), Vásárhely és Vidéke ny.
43. Darázs, 1911. ápr. 23.-1912. nov. 10., Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
44. Magyar Köztársaság, 1911. okt. 14.-1913. jún. 14., Müntz Rudolf ny.
45. Gyermekek Világa, 1912. márc. 1.-1913. máj. 17., Müntz Rudolf ny.
46. Kocsigyártó Iparosok, 1912. júl. 1.-1914. jan. 1., Dura Lajos ny.
47. Gyermekecske, 1912. szept. 1.-1913. szept. 14., Müntz Rudolf, Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
48. Magyar Miska, 1912. márc. 3.-szept. 25., Suhajda, Alföldi ny.
49. Házi Istentisztelet, 1912. dec. 24.-1913. jan. 18., Müntz Rudolf ny.
50. Alföldi Szemle, 1913. máj. [szépirodalmi folyóirat-kísérlet] Róth ny.
51. Színház, 1913, júl. 27.-júl. 31., Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
52. Tanyai Újság, 1913. okt. 5.-nov. 16., Széll József, Nemes Ármin ny.
53. Vásárhelyi Néplap 1913. aug. 3.-1928. nov. 26., Széll József, Erdei, Kultúra ny.
54. Gyerünk Csak [élclap], 1914. márc. 1.-máj. 17., Dura ny.
55. Magyarországi Kovácsok és Kocsigyártók, 1914. jan. 1.-dec. 25., Széll József ny.
56. Óvoda és Iskola, 1914. márc. 1.-1919. márc. 15., Széll József, Erdei Sándor ny.
57. Repülő Lapok [élclap], 1914. okt.-1915. jan., Farkas András ny.
58. Kis Tükör [tanügyi hetilap], 1915. okt. 31.-1917. jún. 15., Széll József ny.
59. Közérdek, 1919. okt. 5.-1920. máj. 1., Erdei ny.
60. Művész Világ, 1919. jún. 21.-júl. 20., Erdei ny.
61. Népakarat, 1919. ápr. 10.-máj. 8., Róth ny.
62. Vásárhelyi Munkás Újság, 1919. jan. 19.-márc. 30., Róth ny.

63. Vásárhelyi Vörös Újság, 1919. ápr. 1.-júl. 20. (május 9-től Vásárhelyi Friss Újság), Erdei ny.
64. Vasárnap, 1919. nov. 1.-1920. máj. 12., Dura ny.
65. Hódmezővásárhelyi Sport Élet, 1921. febr. 21.-1924. aug. 25., Dura, Erdei, Kultúra ny.
66. Magyar Asszonyok Lapja, 1921. máj. 15.-1922. dec. 17., Erdei, Kultúra ny.
67. Református Szövetség, 1921. jún. 26.-1922. aug., Dura, Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
68. Színházi Hírek, 1921. máj. 13.-aug. 19., Erdei, Kultúra ny.
69. Vásárhelyi Újság, 1921. okt. 2.-1939. jún. 11., Kultúra, Dura, Erdei, Róth, Törekvés, Németh Mihály ny.
70. Színház, Mozi, Sport, 1923. márc.-1927. nov., Haladás, Dura, Törekvés ny.
71. Társas Hirdető [reklámújság], 1923. ápr. 1.-?, Haladás ny.
72. Alföldi Népmívelés, 1924. márc.-1937. dec., Kultúra, Erdei ny.
73. Vásárhelyi Napló, 1924. febr. 1.-1925. aug. 20., Dura, Kultúra ny.
74. Vásárhelyi Hírlap, 1926. márc. 17.-dec 12., Kultúra ny.
75. Vásárhelyi Közgazdaság, 1926. ápr. 4.-okt. 17., Róth, Erdei ny.
76. Vásárhelyi Friss Újság, 1928. jan. 1.-1944. jún. 2., Dura, ifj. Dura, Róth, Népújság ny.
77. Riport-Újság, 1928. jún. 29.-júl. 23., Törekvés ny.
78. Délvidéki Sport, 1930. márc. 3.-1937. ápr. 5., Erdei Törekvés, Németh, Róth, ifj. Dura ny.
79. Hódmezővásárhelyi Levente, 1930. okt. 1.-1931. karácsony, Törekvés, Erdei ny.
80. Jövő Útja, 1930. okt.-1936. nov. 4., Törekvés ny.
81. Vidám Ifjúság [1937-től Vásárhelyi Ifjúság], 1932. máj. 14.-1942. febr. 8., Vásárhelyi Reggeli Újság, Törekvés, Dura, Németh ny.
82. Független Szocialista, 1932. márc.-?, Törekvés ny.
83. Hódmezővásárhelyi Jó Pajtás [alkalmi gyermekújság], 1932. ápr. 24. Erdei ny.
84. Hetivásár Hétfői Újság, 1932. márc. 20.-1934. szept. 17., Erdei, Törekvés ny.
85. Karikás, 1932. nov. 27.-1941. márc. 28., Dura, Törekvés, Németh, ifj. Dura, Róth, Népújság ny.
86. Szöveges Színházi Műsor, 1932. aug. 6.-szept. 20., Dura ny.
87. Kisiparos [alkalmi szociáldemokrata lap], 1933. febr., Törekvés ny.
88. Otthon, 1933. ápr. 15.-1944. aug. 1., ifj. Dura, Németh ny.
89. II. Honfoglalás [szélsőjobboldali folyóirat], 1934. szept. 16.-1939. ?, Erdei ny.
90. Napfény [szociáldemokrata alkalmi lap], 1934. jún. 10., Törekvés ny.
91. Pegazus [diáklap], 1934. szept. ?-1935. máj. ?, Erdei ny.
92. Tanyai Írások, 1934.-1935., ifj. Dura ny.
93. Alföldi Gazdaifjú, 1935. júl. 7.-okt. 6., Németh ny. 94. Fáklya, 1935-1936., Róth ny.
95. Könyvesláda, 1935., Dura ny.

96. Magyar Alföld, (Nagy Magyar Alföld) 1935. márc. 15.-1939. aug. 13., Törekvés, Róth ny.
97. Csalán, 1936. máj. 31.-aug. 30., Németh ny.
98. Ébredés [jobboldali folyóirat), 1936. szept. 5.-1937. aug. 11., Dura ny.
99. Éjféli Híradó [alkalmi báli újság], 1936. febr. 24., Dura ny.
100. Éjféli Újság, 1936. évi gazdabál-1939. évi gazdabál, Dura ny.
101. Hódmezővásárhelyi Evangélikusok Lapja, 1936. szept.-1938. okt., szegedi ny.
102. Hódtava, 1936. febr. 15., Dura ny.
103. Katolikus Híradó, 1936. febr. 15.-1944. aug. 20., Dura, Németh ny.
104. Szikáncsi Friss Újság [báli], 1936. febr. 9., Erdei ny.
105. Éjféli Újság, 1937. febr. 8., Dura ny.
106. Aranyadalmi Újság [báli], 1937. nov., Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
107. Vásárhelyi Élet, 1937. dec. 31.-1938. márc. 14., Dura, Róth ny.
108. Vásári Újság, 1937. Pünkösöd, Dura ny.
109. Ifjúkor, 1939. ?, Erdei ny.
110. Vásárhelyi Új Hírek, 1939. febr. 7.-1942. ápr. 19., Dura ny.
111. Hódmezővásárhelyi Jézustársasági Szent István Plébánia Időszaki Értesítője, 1940. jan. 6., szegedi ny.
112. Éjféli Újság, 1941. febr. 24., Dura ny.
113. Szöveges Színházi Műsor, 1941. aug. 2.-?, ifj. Erdei ny.
114. Hajnalcsillag, 1941. okt.-1943. máj., Erdei, Németh ny.
115. Magyar Remény, 1942. szept.-dec., Németh ny.
116. Színházi Műsor, 1943. júl. 1.-?, Németh ny.
117. Vásárhelyi Népújság, 1944. jún. 3.-szept. 23., Dura ny.
118. Hódmezővásárhelyi Nyári Színkör, 1944. aug.-?, Németh ny.

Könyvkiadás

A vásárhelyi nyomdákat a kereskedelmi, üzleti nyomtatványok, a városháza, a bankok, üzemek, kórház megrendelése, a kisnyomtatványok, meg a lapok tartották el, a könyvön a nyomdásznak számottevő haszna nem volt. A költségei térültek meg mindössze (olykor még az sem), személyes kapcsolat, ismeretség, esetleg a mű értékének fölismerése (ritkább eset) kellett hozzá, hogy a nyomtató vállalja a kockázatot, az eladott példányok utáni utólagos költségmegtérülést. Általában előre megadták a kalkulációt a szerzőnek, s ha ki tudta fizetni, létrejöhetett az üzlet. Rendkívül bizonytalan volt ezt követően a könyvnek mint árucikknek a sorsa is, hiszen akár a szerző, akár a nyomdász árusította, vagy könyvkereskedő vette át bizományba, egészen a századforduló idejéig, sőt szinte a korszak végéig számolniuk kellett azzal a ténnyel, hogy a szűkös keresletet, a tömegek igényét nagyrészt kielégíti a piaci, vásári könyvárusítás, a szó eredeti értelmében vett ponyva. A könyvelőállítás rendkívül munkáigényes tevékenysége üzleti szempontból legalábbis másodrendű, mondhatni közömbös volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy *Csokán Pál* már említett 1940-es sajtókiállításán - a korabeli lapok szerint - mindössze 134 helyben megjelent könyvről adhattak számot.

A *Vásárhelyi Új Hírek* 1940. szept. 12-i számában így fejezte be a kiállításról szóló tudósítását: „Nem vagyunk szegények, a magyar lélek mécsese világít őrt álló fényével Hódtava felett.” Az első látásra mutató produktum a nyomdavidármak számához képest nem tűnik jelentősnek. *Kiss Lajos* szerint az eredmény „mindjárt összezsugorodik olyan kicsire, hogy tíz munkát se lehet könnyen elősorolni, mihelyst arra vagyunk kíváncsiak, mennyi ezekből az időtálló mű.”

Közbevetőleg, hogy a szóbanforgó fogalmat pontosítsuk, meg kell jegyezni, hogy könyvön természetesen kinyomtatott művet értünk, tehát olyan nyomdaterméket, amely egy bizonyos színvonal feletti szépirodalmi, vagy szakirodalmi illetve ilyen jellegű munkát tartalmaz. Ez a különbségtétel azért fontos, mert egyéb könyv formájú terméket a helyi nyomdák számszámra készítettek. Ezeket az iskolakönyveket, imakönyveket, kalendáriumokat, egyéb ponyvára került füzeteket, majd ponyvaregényeket, katalógusokat, szabályzatokat, évkönyveket, évi jelentéseket, városi, vállalati, egyesületi kiadványokat - bár sok szempontból fontos dokumentumok - jelen vizsgálódás köréből kirekesztettük, mert tömegüknél fogva felsorolhatatlanok, illetve felsorolásuk, elemzésük külön tanulmányt igényelne. (A ponyva-kiadványok teljes felsorolását kényszerűségből kellett mellőznünk, ezek a történeti, néprajzi szempontból egyaránt fontos füzetek a hitvány papír, rossz kötés miatt ugyanis napjainkra sajnos javarészt elpusztultak, néhány szakadt példány található mindössze a városi könyvtárban.) A nagy szorgalmú gyűjtő, *Csokán Pál* minden valószínűség szerint hasonlóképpen értelmezte a könyv fogalmát, hiszen gyűjteményének ismerete nélkül - 46 évvel később - magunk is majdnem ugyanannyi helyi könyvet tudtunk a könyvtárban lajstromba szedni, mint ő. Amint a mellékletként közölt jegyzékünkben látható, gyűjteményét teljes mértékben nem sikerült rekonstruálni - a több kötetes munkákat egynek számítva -, csak 120 helyi kiadású könyvről tudtunk adatot szerezni, illetve ennyi található jelenleg a városi könyvtár helyismereti gyűjteményében. (Egyébként az is elképzelhető, hogy a sajtókiállításról tudósító lapok nem tettek különbséget mű és kötet között, s az általuk említett 134 nem a művek, hanem a kötetek száma.)

Vizsgálódásunk alapja tehát ez a 131 kötetet kitevő 120 mű, amely 14 kivétellel vásárhelyi nyomdában, 5 kivétellel helyi kiadásban - legtöbbször a szerző, olykor a nyomdász, esetleg mecénás kiadásában - de valamennyi helyi vagy itt élő szerzőtől jelent meg 1869 és 1944 között magyar nyelven. (A szerző és az impresszum valamelyik eleme tehát mindig vásárhelyi.)

A könyvek előállításában 21 nyomdavállalat vett részt, ezek közül három készített tíznél többet, a *Részvény*, a *Róth és idős Erdei Sándor* műhelye. A megjelenés sűrűsége jellemzően követte a helyi nyomdaipar felívelő szakaszait 1901 és 1911 között húsz, 1921 és 1931 között 26 helyi könyv jelent meg. (Az első világháború évei alatt pl. mindössze kettő, egyedül 1927-ben pedig hét!) A helyben megjelent könyvek száma az általános fejlődésre, az élet bonyolultabbá válására is utal, hiszen még a dualizmus időszakában 59, addig 1918-tól 1944-ig, felényi idő alatt 61 mű hagyta el a sajtót. Ami a művek tartalmi megoszlását illeti, az arány a szépirodalom javára billen, a 120-ból 70 ilyen jellegű munka. Az 50 szakirodalmi mű között túlteng a történetiség, *Szeremlei Sámuel*, *Ormos Ede*, *Garzó Imre* művein, s *Kovács Ferenc* forráskiadásán kívül (*Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója*) azonban nem találni időtálló munkát. Az iskolák, különféle intézmények, szervezetek történetét tárgyaló dolgozatok közül forrásértékénél fogva egyedül *Futó Mihály* műve említésre méltó, a református főgimnázium története. A történeti munkákon túl a teológiától a méhészetig gazdag a tárgykör, a további szakirodalmi művek tematikai skálája igen széles.

A szépirodalmi kollekció több mint harmadrésze, 25 kötet, lírai vers, a további szűk kétharmad 14 elbeszéléskötetből, hat regényből, három-három anekdotás könyvből, népszínműből, két műfordításból áll (*Faust*, *Shakespeare szonettek*). A fennmaradó részt egy-két regényes életrajz, betyárhistória, elbeszélő költemény, karcolat, esszégyűjtemény, emlékezés teszi ki.

Az igazi érték itt is kevés. A lírában *Galyasi Miklós* (1903-1974), *Pákozdy Ferenc*, *Vöröss István* (1922-1947) a prózában pedig - az újságírást is egyaránt művelő - *idős Bibó Lajos*, *Gonda József*, *Vetrő Lajos Endre*, s még *Bányai László* (1904-1979) neve érdemel említést. Az írások témája igen sokszor a múlt, alaphang az anekdotázó nosztalgia. A század végén a szabadságharc fényes kora a tovatűnt ideál (*Ábrai, idős Bibó*), a két háború közt a „boldog békevilág” (*Szathmáry Tihamér*).

A szakirodalomban a legtöbb történeti munka helyben is a századvég, a millennium időszakának közismert történelmi érdeklődése nyomán termett, az összesen 20 történeti jellegű műből tizenkettőt az első világháború előtt adtak ki. A dualizmus időszakában különben még majdnem fele-fele arányú a szak- és szépirodalmi művek megjelenése: az 59 munkából 32 a szép-, s 27 a szakirodalmi. Az ellenforradalmi rendszer időszakára erősen módosul az arány, a szépirodalom válik uralkodóvá, divatossá, a 61 megjelent munka közül 40 az ilyen jellegű. A jelentől való elfordulás még itt is tetten érhető, az 1920-as években is kedvelt pl. a népszínmű, játsszák és kiadják élő anakronizmusként (*Csokán Pál*, *Szenti Kis Ernő*). Népszerű a humor minden formája, lett legyen az bántó, közönséges vagy személyeskedő; egy kedélyes földbirtokos, *Pócsy Mihály* (1855-1909) hallatlan népszerűséget tud szerezni, szinte iskolát teremt elcsúfított tájnyelven, rigmusban közreadott pajzán történetkéivel. Tekintélyesebb helyi újságírók is jelentkezték, úgy érezve, itt az idő „válogatott” vagy „összes” cikkeik, tárcáik kiadására. (*Fejérváry*, *Gravátz Ferenc*.) Az állóvíz azonban hullámokat vet, e rövid negyedszázad mozgalmas, ellentétes helyi könyvkiadásában már aktuális politikai témák is megjelennek; a vásárhelyieknek a *Szántó Kovács* megmozdulás megrázkódtatásánál súlyosabb élményeket, az 1919 okozta traumát, s a trianoni békeszerződés, régi világuk összeomlásának élményét kellett feldolgozni. A Tanácsköztársaságot gyalázó írások (*Szamuely halálvonata* stb.), s a forradalmat szociáldemokrata szemszögből feldolgozó munkák (*A forradalom története Hódmezővásárhelyen*) jelennek meg egymással feleselve, s persze kedvelt téma lesz egy időre az irredentizmus versben, regényben is. (*Sófalvy Izabella*, *Wyhs Béla*.)

A nagy agrárvárosban a szakirodalmi, de még a szépirodalmi művek példányszáma is (azt kell mondanunk: természetesen) alacsony. Parancsoló szükségszerűséggel meghatározta ezt a tényt az analfabéták nagy, s csak lassan csökkenő, a szellemi foglalkozásuk kevés, s csak lassan gyarapodó száma, ezenkívül a vásári könyv, a ponyva dualizmus kori egyértelmű fölénye, még a két háború közt is érezhető versenye. (Ebben az időszakban egyébként már a fővárosi kiadók részletfizetési akciói, ügynökei is rontják a helyi könyv esélyeit.) Az alacsony példányszám miatt természetesen kénytelenek voltak viszonylag magas árat szabni, s így sok esetben, nemegyszer értékes műveknél, a kiadó vállalkozása üzleti szempontból kudarcba fulladt, a szerző mondanivalója nem jutott el az olvasóhoz. Tanulságosan szemlélteti mindezt két korai szépirodalmi műnek a sajtóban is nyomon követhető előfizetésgyűjtő akciója, ami különben azt is bizonyítja, hogy a tényleges olvasók, illetve a könyvet megvásárlók még a hivatás-szerűen szellemi munkát végzőknél, a potenciális olvasóknál is kevesebben voltak. *Ábrai Károly Hangok a viharból* című negyvennyolcas elbeszéléskötetére (1869. *Aigner, Wodiáner ny.*) azzal a várakozással bocsátotta ki az előfizetésgyűjtő ívet, hogy helyből és vidékről száz-száz személy jegyzi majd elő könyvét. Az eredmény 14 (!) helyi és 129 vidéki előfizető volt. *Matók Béla Mezei virágok* című verskötetét (1870. *Aigner, Wodiáner ny.*) a belekötött jegyzék tanúsága szerint 36 helyi és 24 vidéki előfizető vette meg egyforintos előfizetési áron. Mindkét könyv esetében tehát, az utólagos vásárlásokat is beszámítva, száz alatti, vagy legfeljebb száz fő körüli érdeklődővel számolhatunk. Egy emberöltővel későbbi időből, 1907-ből is idézhetünk egy példát. *Gonda József* Rákóczi hamvainak hazahozatala alkalmából ünnepi prologót, verses köszöntőt írt. A *Kuruc zászlók alatt* című munka az egyik helyi könyvkereskedés kiadásában jelent meg 2790 példányban. A 143 oldalas füzetből, dacára a nagyszabású ünnepségeknek mindössze 1320 darab kelt el, a vállalkozás 40 korona veszteséggel zárult.

Az előkészítés, terjesztés menete általában 1944-ig a megszokott: előfizetési fölhívás a lapokban, előfizetésgyűjtő ívek az érdeklődés fölmérésére. A könyv megjelenése után valamivel olcsóbban az előfizetők kapták meg a dedikált köteteket, az „előkelőségek”, esetleg a közönyvtár tiszteletpéldányt kapott, a maradékot valamelyik lap kiadóhivatala árulta, vagy a könyvesboltok vették át bizományba. A szerző sokszor évekig hirdette munkáját a lapokban, mégis a nyakán maradt. Persze akadtak kivételek, mint például *Fejérváry József*, a kor könnyű tollú újságírójának 1929-ben megjelent gyűjteménye, a *Vásárhely története családok tükrében* című összeállítás, amely máig ható népszerűséget szerzett. (Üzleti vállalkozásnak sem volt utolsó, hisz az a személy vagy család, aki „belekerült”, biztos vásárlója lett a tekintélyes tömegű kötetnek.) A történelmet a pletykával, s az újságírói stílromantikával elegyítő, helyenként összetévesztő, alacsony forrásértékű könyv *Nagy Lajos* figyelmét is fölkelte, aki 1932-es vásárhelyi látogatása idején lapozott bele. Itteni benyomásait megörökítő, szigorú realizmusú nagy riportjában így ír Fejérváry munkájáról: „Kuriózumnak tekinthető egy hétszázharminchat oldalas album nagyságú könyv; melynek címe: *Vásárhely története családok tükrében*. Ez már olyan olvasmány, amit itt is megvásárolnak. Minden helybeli lakos benne van a könyvben, kivéve a rongyos prolikat, akik azonban nem is esnek bele a „mindenki” kategóriába. Sőt kezdődik a könyv hazánk nagyjainak méltatásával, függetlenül attól, hogy helybeliek-e. A fejezet gyűjtőcíme: A magyar feltámadás apostolai. Ha valaki eddig nem tudta volna, az e könyvből megtudhatja, hogy fel vagyunk támadva. Az egyik apostol, gróf *Bethlen István* ... Egy másik apostol volt *Vass József*... „a kormányzat élén is ott ékesíti mellét az arany kereszt, az amelyet Krisztus alkotott (?) István király fogott kezébe, s mellyel Tomory, büszke vezér a dicsőség útját (?) mutatta a pogány ellen vívott harcban a magyar hősöknek az isten felé. „És így tovább más és más fejezetekben, minisztereken, főispánon, polgármesteren, sütőmesteren, szabómesteren keresztül végeláthatatlanul... Az értelem teljes elcsavarodása, a téves következ-

tetéseknek, a tényhamisításoknak, s az ezek által felfokozott általános nyomornak intézményes, jól megszervezett világa...”

Ezzel el is érkeztünk a legfontosabb kérdéshez: milyen értékű tehát egészében az a szellemi örökség, melyet Hódmezővásárhely polgári kori kultúrájának könyvtermése hordoz, nem tekinthető-e pusztán kuriózumnak az egész helyi könyvkiadás, igaz van-e *Kiss Lajos*nak az időtálló művek alacsony számát illetően?

Az ipar nélküli külterjes mezőgazdaságú, nagyszámú agrárszegénységet tengető cívisvárosban a gazdasági érdek, a pauperizáció, a társadalmat egymással szembenálló csoportokra szaggatva. Atomizáló hatása szükségképpen érvényesült a mindennapi tudat, az érték-, norma-rendszer alakulásában; elszigetelt réteggkultúrákat és szellemi nyomort hozott létre. Vásárhely egyenetlen, polgár nélküli polgári kultúráját templom, korcsma, kaszinó és magánkönyvtár, ipartestület és olvasókör, munkásotthon és gazdakör egymás melletti és egymással szembeni együttese jelentette, analfabetizmus, félműveltség és mély műveltség él együtt. A maroknyi értelmiség befelé fordult, „csomorkányi”-vá vált, vagy a lehetetlennel birkózott, hogy kultúrát teremtsen: a kevés számú ilyen jellegű eredmény kivétel nélkül magánkezdeményezés útján született. (A közkönyvtár megnyitása, Tornyai Társaság stb.) Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni, hogy a helyi könyvtermés is rendkívül egyenetlen színvonalú, rétegződött, a művek több, egymástól élesen különböző minőségű csoportba oszthatók.

A fentieknek megfelelően az igazi értékekről elmondhatjuk, hogy ezeket egy rendkívül szűk, főleg értelmiségi réteg, vagy inkább csoport hozta létre, s körülbelül ez is használta. A tömegek igényét az olvasókörök mellett főleg a vásári ponyva elégítette ki. A kettő között elhelyezkedő, tulajdonképpen tovább csoportosítható, vegyes könyvanyag közös vonása, hogy a félműveltséggel áll dialektikus kapcsolatban. Nagyonbbrészt korabeli bestsellerek, ha úgy tetszik kvázi ponyvák, vagy amatőr szerzőknek a téma nem kellő ismeretében írott munkái, átlagos ismeretterjesztő művek. Álértékek és félértékek.

A valóban alig tucatnyi értékes, időt álló műjelentős hányada, szinte törvényszerűen, a századforduló környékén született. Erre az időre értek be a második reformnemzedék helyi alkotói *Tornyai János*, *Gonda József*, akik barátaikkal, *Endre Bélával*, *Kiss Lajossal* az első világháború előtt a vásárhelyi polgári kultúra nagy korszakát virágoztatják föl. (Múzeumot, majolika gyárat alapítanak, megrendezik az első tárlatot stb.) A gazdasági fejlődésnek is tetőpontján álló városban egymás után jelent meg *Kovács Ferenc* fontos forráskiadványa, az 1843/44-es országgyűlés naplója. *Ormos Edének* a *Szántó Kovács* megmozdulás kapcsán írt jeles munkája, *A szocializmusról...*, *Szemlei Sámuel* várostörténetének öt kötete, *Gonda József* három elbeszélés-, esszékötete, vagy például egy ponyvára került gyöngyszem: 1905-ben a *Toronyi Tamás*, vagy a *Bajnokok Vég-Gyula várában*. *A bajnokok Vég-Gyula várában* című krónikás hős-ének, amelyet 1807-ben adott ki szerzője, *Vörös Mihály* vásárhelyi asztalosmester, s amely *Arany János* egyik kedves ifjúkori olvasmánya volt, nyilván annyira közkeletűnek tűnt, hogy a száz évvel későbbi ponyvakiadó, *Török Pál* piaci könyvárus a szerző nevét sem tüntette föl. Az ellenforradalmi korszak helyi könyvei közül a már említett *Galyasi Miklós*, *Pákozdy Ferenc* és *Vörös István* (a tolókcosis béna diákköltő, akit 1940-ben *Móricz és Németh László* avatnak közös látogatásukkal költővé) verseskötetei emelkednek ki, valamint két munkásmozgalom-történeti könyv; *László Jenő* *A forradalom története Hódmezővásárhelyen* és *Nagy Sándor* *A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen* című munkája. S végül, bár voltaképpen az egész magyar irodalomtörténet fontos dokumentuma, formailag mégis vásárhelyinek számít *József Attila* és *Fábián Dániel* közös munkája, a *Ki a faluba!* című röpirat, hisz itt íródott és itt is nyomtatták ki a szocialista *Kurucz János* műhelyében, 1930-ban.

Az átlagot kitevő középső csoport skálája széles. A vélt mondanivaló, a nyilvánosság varázsa, esetleg (a jobbik eset) az őszinte segíteni akarás „író”-vá avatott nem egy városi írnokot, tanítót, gazdát, iparost, orvost vagy éppen lócsiszárt. A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek a szabadságharcot idéző nosztalgikus beszélei, életképei, szalonkölteményei között alig találni még alkalmi irományt, a szerzők közt dilettánst, vagy ha akad, az meg éppen unicum, mint *Váczai István* tanítónak a város első vasútvonalát megéneklő versezete. Az 1920-as évektől aztán, a helyi könyvkiadás általános föllendülése idején (24 év alatt 61 könyv) a szakirodalomban, szépirodalomban egyaránt megszorodnak a jó szándékú félértékek, de az álértékek, a kispolgári ízlés által sikernek kikiáltott kvázi ponyvák is. Olyan csodabogarak is szót kérnek például, mint *Cs. Hódi Pál* gazdálkodó, aki a következő című három felvonásos színművet hozta létre: *Visszaadták az elveszett akácos tanyát, de csak háziipari növényeket termelek ezután*. (Darabjában fontos dramaturgiai szerephez jutnak az ökrök, - legázolják a gazdanép ősi ellenségét, a végrehajtót.) A már említett *Csokán Pál* saját ásatásaira (!) és kutatásaira támaszkodó könyvében abbeli véleményét fejt ki, hogy Vásárhely a legősibb magyar város, több ezer éve egy helyben élő lakosságára *Árpád* honfoglalói csak rátelepedtek. Perbe is fogták és elítélték a nemzet megsértése címén, jöllehet az autodidakta régész talán csak a kettős honfoglalás elméletét sejtette meg ösztönösen. *Pócsy Mihályt* („*Miskát*”) is említhetjük, akinek zaftos rigmusai az irodalom non plus ultráját jelentették sokak számára, s akinek védelmében - mint már említettük - az egyik helyi lap plágium váddal illette *Móricz Zsigmond*ot. Az utolsó „anti-csomorkányi” példa *Tornyai János* orvos, akinek *Gyere, kicsim, gyere!*... című regénye Fejérváry József már idézett családtörténetével együtt az ellenforradalmi korszak legnagyobb helyi könyvsikere volt. A gügyögést stíluseszménnyé avató, együgyű, bár tulajdonképpen jó szándékú, az egyke ellen hadakozó könyv nem kevesebb, mint 80 ezer példányban kelt el, a szerzőnek elismerését fejezte ki a bíboros hercegprímás és a kormányzó hitvese.

Bár a helyi könyvek jegyzékéből a ponyva a már említett okból hiányzik, rövid értékelését nem hagyhatjuk el, mivel ez a kiadványtípus a lakosság legszélesebb tömegeinek gondolkodásmódját, szemléletét befolyásolta sokkal inkább, mint például egy harmadrangú verskötet, vagy egy közepes regény. (Ez utóbbiakat, vagy az ilyesmiket a nép egyszerűen nem is ismerte.) A ponyva termelésének és terjesztésének virágkora Vásárhelyen a századvég és a századforduló időszaka. Súlyja, jelentősége az 1920-as évektől csökken, de a parasztság és a városi szegény rétegek; a kulturális szempontból teljesen magára hagyott nép könyvvel való ellátásában egészen a korszak végéig, 1944-ig nagy szerep jutott a megszokott, olcsó füzeteknek. (Jellemző, hogy például *Török Pál*, aki 1886-ban kapott iparendélyt piaci könyvvarusításra, egészen 1948-ig gyakorolhatta mesterségét árusként, de kiadóként is.) Az 1880-1910 közötti években - amint *Kiss Lajostól* megtudhatjuk - oly mértékben prosperált a ponyva termelése, hogy a vásárokon az árusok kiadványfajták szerint szakosodtak. Volt külön nótaáruló, kalendáriumáruló, meg „istóriás”. A nótaáruló be is mutatta áruinak „javát” - silány műdalokat. Az „istóriás” szintén előadás mellett kínálta füzetait, ezek között azonban sok értékes mű is volt, népballadák, széphistóriák, a cséplőgép dobjába esett lány tragédiája, *Árgyilus királyfi*, *Rontó Pál*, *Csalóka Péter*, *Mátyás királyról*, *Dózsáról*, *Kossuthról* szóló történetek, de persze lapos betyárhistóriák, szenzációs bűnügyek is szép számmal.

A vásári könyvanyag javarészt (talán fele, kétharmada) a fővárosból érkezett, de természetesen a helyi nyomdák is állítottak elő ilyet, sőt - ha a polgármestertől engedélyt kapott rá -, akármelyik hadirokkant, vagy más hasonló, a társadalom perifériájára szorult személy („*énekös koldus*”) elkezdhetette terjeszteni akár házalással is saját, vagy mások kinyomtatott filléres „műveit”. A helyi nyomdák közül tizennégyről tudjuk, hogy készített ponyvát, a legtöbbet *Dura Lajos* műhelye. A téma helyben is adott (bűnügyekben, betyárokban itt sem

volt hiány): *Diószegi Flóris* a családirító, a híres méregkeverő *Jäger Mari*, a legendás betyárok, *Szabó Palkó* és *Miska*, meg *Farkas Jancsi*. Gyöngyszem elvétele itt is akadt, *Vörös Mihály* „Vég-Gyula” váráról szóló hőskölteménye például, mint láttuk, száz év után is élő és népszerű maradt. A ponyvának az ellenforradalmi rendszer idején már osztoznia kell a mindinkább előre törő mai értelemben vett szennyirodalommal, a régi népolvasmányok közül ekkor már szinte egyedül a kalendárium tartja eredeti pozícióját. Ez változatlan népszerűségnek örvend, 1925-ben például *Kovács Erzsébet* és *Szedes Imre* árusok harminchatféle (!) kalendáriumra kérnek piaci árusítási engedélyt a polgármestertől.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Hódmezővásárhelyen a 20. század első évtizedeire a helyi könyvkiadás eredményeként is, jelentős tömegű műveltség halmozódott föl. Ez a kultúra azonban magánkultúra, elszigetelt réteggkultúra volt, a főgimnázium bibliotékájában, tudós tanáraiban, magánkönyvtárakban, zárt gyűjteményekben létezett. A legszegényebbekhez, a félalnfabétákhoz a nyomtatott szó nem jutott el (csak ponyva, kalendárium, legfeljebb hírlapok formájában), ha bizonyos része el is jutott, sorsuk miatt képtelenek voltak életükbe integrálni, hogy felemelkedésük segítője legyen, ehhez már kultúrforradalomra volt szükség. A polgári kor helyi könyvkiadását ötletszerűnek, koncepciótlannak ítéldhetjük, amely csak kis mértékben szolgálta a köz művelődését, vezérlő elvként legfeljebb az üzleti szempont vezette. A magára hagyott népben csak nagyon lassan, értelmiségi kezdeményezések, az olvasókörök gyarapodása, a munkásmozgalom megerősödése nyomán ver gyökeret a tudatos önképzés igénye.

A vásárhelyi nyomdák termelése 1936-1941-ben
(A Magyar Könyvkiadás éves kötetei alapján)

Nyomda	Nyomdatermék	1936	1937	1938	1939	1940	1941
Dura	Periodika	7	6	5	5	5	5
	Könyv	8	8	3	5	7	3
	Aprónyomtatvány	62	60	73	34	111	60
Erdei	Periodika	4	2	-	1	-	-
	Könyv	6	11	6	1	5	1
	Aprónyomtatvány	140	24	103	65	88	140
Németh	Periodika	3	3	3	2	2	3
	Könyv	-	1	-	1	2	3
	Aprónyomtatvány	73	60	218	271	324	37
Népujság	Periodika	-	-	-	2	2	-
	Könyv	-	-	-	1	2	-
	Aprónyomtatvány	-	-	-	83	55	-
Róth	Periodika	2	5	4	1	-	-
	Könyv	-	1	2	1	-	-
	Aprónyomtatvány	-	-	11	17	-	-
Törekvés	Periodika	3	-	-	-	-	-
	Könyv	-	-	-	-	-	-
	Aprónyomtatvány	-	-	-	-	-	-

Helyi könyvek jegyzéke

1. Ábrai Károly: Hangok a viharból. Beszélygyűjtemény. Pest. 1869. Aigner Lajos. Wodiáner ny., 186 l.
2. Matók Béla: Mezei virágok. [Versek.] Pest. 1870. Aigner Lajos., Wodiáner ny., 152 l., 1 Ft 20 kr.
3. Váczi István: Az alföldi vasútról. [Vers.] Hmv. 1871. Wodiáner ny., 4 l.
4. Garzó Imre: A közoktatás kérdéséhez. Hmv. 1880. Goldberger ny., szerzői kiadás.
5. Nyizsnyai Gusztáv összes művei. 1-2. Hmv. 1882, 1883. Endrényi ny. Szeged, 2 Ft.
6. Engel Sándor: Az uzsora és a zsidók. Hmv. 1884. Wodiáner ny., 20 l., 15 kr., szerzői kiadás.
7. Báthori Sándor: Emlékkoszorú. Gr. Széchenyi István sírjára halálának 25-ik évfordulóján. Hmv. 1885. Hungária ny., 22 l., 10 kr., szerzői kiadás.
8. Irányi Dezső: Falusi történetek és életképek. Hmv. 1886. Hungária ny., 156 l., 1 Ft., szerzői kiadás.
9. Seltsmann Lajos: A nő a Talmudban. Teológiai értekezés. Hmv. 1887. Kiad. és ny. Kanitzer., 127 l., 1 Ft 20 kr.
10. id. Bibó Lajos: Hervadt levelek. Beszélyek. Hmv. 1888. Hungária ny., 155 l., szerzői kiadás.
11. Uj Sion hárfá. [Elmélkedések, imádságok.] Hmv. 1888. Hungária ny., 526 l.
12. Goethe: Faust. Ford. Szabó Mihály. Hmv. 1888. Franklin ny. Bp., 1 Ft 40 kr., fordító kiadása.
13. Irányi Dezső: Az avarban. Elbeszélések. Bp. 1889. Aigner. Lévai ny., 160 l.
14. Tápai Mihály: Múlt és jelen. Csomorkány falu története. Hmv. 1891. Hungária ny., 52 l., szerzői kiadás.
15. id. Bibó Lajos: Vásárhelyi történetek. Hmv. 1892. Lévai ny., 133 l., szerzői kiadás.
16. Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója 1-6. Szerk. és kiad. Kovács Ferenc. Bp. 1894. Franklin ny.
17. Miklovitz Lajos: Hódmezővásárhely város és Csongrád megye földrajza. Hmv. 1894. Lévai ny., 45 l., 20 kr.
18. Vetró Lajos Endre: Alföldi képek Hmv. 1894. Vetró ny., 112 l., 80 kr., szerzői kiadás.
19. Garzó Imre: A magyar hazafiság ellentétei, Hmv. 1895. Lepage ny., 48 l.
20. Szathmáry Elek: A szociális munkáskérdés. Hmv. 1895. kiad. és ny. Lepage., 62 l., 30 kr.
21. Bernátsky Ferenc: A hódmezővásárhelyi római katolikus népiskolák rövid története. Hmv. 1896. Részvény ny., 36 l.
22. Dömötör Géza: A hódmezővásárhelyi állami óvónőképző intézet története. Hmv. 1896. Lévai ny., 128 l.
23. Exner Leóné: A hódmezővásárhelyi állami polgári leányiskola története. Hmv. 1896. Lévai ny., 52 l.

24. Ormos Ede: A szocializmusról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre. Hmv. 1896. Részvény ny., 143 l.
25. id. Bibó Lajos: Trikolór alatt. Képek a szabadságharcból. Hmv. 1897. Jager Nándor bizománya. Vásárhely és Vidéke ny., 180 l.
26. Garzó Imre: Vázlatok a lélek természettanához. Hmv. 1897. Lepage ny., 31 l.
27. Futó Mihály: A hódmezővásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgymn. története. Hmv. 1897. Részvény ny., 423 l.
28. Gonda József: Hangulatok. Loreley. [Novellák és kisregény]. Hmv. 1897. Részvény ny., 164 l., szerzői kiadás.
29. Ribiczey Aladár: Burns Robert. Hmv. 1897. Részvény ny., 55 l.
30. id. Bibó Lajos: Viharos idők. Történeti elbeszélések. Hmv. 1898. Sima Ferenc. ny. (Szentcs), 256 l.
31. Farkas Károly: Harmatcseppek. Versek. Hmv. 1898. Lévai ny., 120 l., 1 korona, szerzői kiadás.
32. A hódmezővásárhelyi takarékpénztár keletkezése és fejlődése. 1868-1898. Hmv. 1899. Részvény ny., 102 l.
33. id. Bibó Lajos: Asszonyok, lányok. Elbeszélések. Hmv. 1900. Vásárhely és Vidéke ny., 158 l., szerzői kiadás.
34. Farkas Károly: Gyöngyszemek. Versek. Hmv. 1900. Részvény ny., 79 l., szerzői kiadás.
35. Imre József: A tüdővész ellen való küzdelem. Hmv. 1902. Részvény ny., 28 l.
36. Komáromi Árpád: Akik csak kifelé látnak. Apró regények. Hmv. 1902. Részvény ny., 128 l., szerzői kiadás.
37. Arany János [Auspitz Jenő]: A farkasverem. Népszínmű. Hmv. 1903. Vásárhelyi Híradó ny., 54 l.
38. Fejérváry József Szabó Palkó és Szabó Miska híres futóbetyárok története. Hmv. 1903., Vásárhelyi Híradó ny., 252 l.
39. Szalay József Deák Ferenc emlékezete. Hmv. 1903. Részvény ny., 38 l.
40. Szentmiklósi József: Boris. Versek. Hmv. 1903. Részvény ny., 71 l., 2 korona.
41. Szilágyi Gyula: Emlékezzünk régiekről. [Anekdóták a város múltjából.] Hmv. 1904. Részvény ny., 142 l.
42. Vásárhelyi R[óth] Antal: Messiás. Hmv. 1904. Részvény ny., 82 l.
43. [Vörös Mihály]: Toronyi Tamás vagy a bajnokok Vég-Gyula várában. Hmv. 1905. Török Pál könyvtár kiadása, Vásárhely és Vidéke ny., 47 l.
44. Simon Vince: Vergődő szívek. Elbeszélések. Hmv. 1906. Vásárhelyi Reggeli Újság ny., 144 l., 2 korona.
45. Gonda József Kuruc zászló alatt. Színházak számára kézirat. Hmv. 1907. Káldor és Nemes kiadása. Vásárhelyi Reggeli Újság ny., 14 l.
46. Gonda József: Új oltár, új istenek. Novellák. Hmv. 1907. Róth ny., 156 l., szerzői kiadás.

47. Szeremlei Sámuel: Emlékezés kuruc fejedelmeinkről. Hmv. 1907. Kiadja a város közönsége. Róth ny., 14 l.
48. Szeremlei Sámuel: Hódmezővásárhely története 1-5. [Első két kötet Bp.-en] Hmv. 1907., 191 l., 1913. Kiadja a város közönsége. Róth ny., 544, 450, 1183 l.
49. A Hódmezővásárhelyi Ev. Ref. Tanítótörsület ötven éves fennállásának története. Hmv. 1907. Vásárhely Reggeli Újság ny., 198 l.
50. Vergődő Csicsa bohóságai. [Tréfás versek.] Hmv. 1908. Róth ny., 104 l.
51. Vetró Lajos Endre: Béla cigány. [Czutor Béla regényes élettörténete.] Hmv. 1909. Róth ny., 119 l., szerzői kiadás.
52. Kádár Lajos: Hős fiúk. Ifjúsági színmű. Hmv. 1910. Vásárhely és Vidéke ny., 31 l. Szerzői kiadás.
53. Poh-Csing [Pócsy Mihály]: Turungel Esvány. Hmv. 190?. Vásárhelyi Híradó ny., 15 l., 10 fillér.
54. Tóth Sándor: Vadvirágok. [Versek.] Hmv. 190?. Vásárhelyi Reggeli Újság ny., 115 l., 2 korona. Szerzői kiadás.
55. Hódmezővásárhely th. város közkönyvtárának címjegyzéke. Összeállította Székely János. Kiadja a város közönsége. Hmv. 1911. Róth 344 l., 40 fillér.
56. Marjay Géza: Könnyek között. Versek. Hmv. 1911. Szerzői kiadás. Szegedi nyomda. 93 l.
57. Szeremlei Sámuel. A hódmezővásárhelyi református templomok építésének története. Hmv. 1914. Vásárhelyi Reggeli Újság ny., 28 l.
58. Exner Leó: Gyermekfoglalkoztató. [Óvodai nevelési segédkönyv.] Hmv. 1916. Róth ny., 459 l., 6 korona 50 fillér.
59. Kenéz Sándor: Javaslatok Hódmezővásárhely t.h. város újjáalapítására. Hmv. 1918. Széll József ny., a szerző kiadása.
60. Fejérváry József-Gravázt Ferenc: Szamuely halálvonata. Hmv. 1921. Vásárhelyi Reggeli Újság ny.
61. Fejérváry József: Száz apróbetűs. I. A forradalom. [Tárcák.] Hmv. 1922. Vásárhelyi Reggeli Újság ny., 104 l.
62. Pálffy Sándor: A tanyai gazdálkodás irányai. Hmv. 1923. Kultúra ny., 43 l., 150 korona.
63. László Jenő: A forradalom története Hódmezővásárhelyen. Hmv. 1924. Kiad. és ny. Haladás ny., 62 l.
64. ifj. Nagy Sándor: A szocializmus keletkezése Hódmezővásárhelyen. Hmv. 1924. Haladás ny., 103 l., 30 ezer korona.
65. Sófalyv Izabella: Prófécia. Versek. Hmv. 1924. Haladás ny., 30 l.
66. Farkas Károly: Aranykalászkok. Versek. Hmv. 1925. Róth ny., 96 l., 15 ezer korona. A szerző kiadása.
67. Bányai László: Lázár lakomája. Novellák. Hmv. 1926. Róth ny., 79 l., szerző kiadása.
68. Csörgő Gábor: Viharvirágok. Költemények. Hmv. 1926. Róth ny., 44 l, 20 ezer koma.
69. Pócsy Mihály: A tilosban. Hmv. 1926. Hézső Sándor kiadása. Dura ny., 208 l.

70. Csokán Pál: Rovások a legősibb város: Hódmezővásárhely múltjáról. Hmv. 1927. Törekvés ny., 15 l., szerzői kiadás.
71. Csokán Pál: Túri Zsuzsi három kalapja. Népszínmű. Hmv. 1927. Erdei ny., 125 l., 2 pengő.
72. Gravátz Ferenc: Tüzek. Cikkgyűjtemény. Hmv. 1927. Róth ny. 95 l., szerzői kiadás.
73. Pákozdy Ferenc: A Tisza sirálya. Versek. Hmv. 1927. Törekvés ny., 80 l., szerzői kiadás.
74. Sófalvy Izabella: Mindent a hazáért. Versek. Hmv. 1927. Erdei ny., 51 l., szerzői kiadás.
75. Szentí Kiss Ernő: Megkondult a kecskeméti öregtemplom nagy harangja. Népszínmű. Hmv. 1927. Törekvés ny., 72 l.
76. Szeremlei Sámuel: A hódmezővásárhelyi református egyház története. 1-2. [Sajtó alá rendezte Tereh Gyula.] Hmv. 1927., 1938. kiad. és ny. Róth ny., 390., 400 l.
77. Wyhs Béla: Nem! Nem! Nem! Irredenta regény. Bp. 1928. Törekvés ny., 172 l., szerzői kiadás.
78. Dobó Ferenc: Méhészek zsebkönyve. Hmv. 1928. Róth ny., 202 l.
79. Fejérváry József Vásárhely története családok tükrében. Hmv. 1929. Erdei ny., 736 l., szerzői kiadás.
80. Galyasi Miklós: Fut a lidérc. [Versek.] Hmv. 1929. Szegedi ny., 61 l., szerzői kiadás.
81. Szathmáry Tihamér: Történetek a Hód-tava partjáról. [Móra Ferenc előszavával.] Hmv. 1929. Dura ny., 109 l., szerzői kiadás.
82. Németh Pál: Vidám történetek. Hmv. 192?. Kiad. és ny. Erdei ny., 91 l.
83. Dietrich Lajos: A népjólét. Aktuális kérdések. Hmv. 1930. Törekvés ny., 2 P. 50 f.
84. Futó Jenő: Gárdonyi Géza. Hmv. 1930. Erdei ny., 259 l. A szerző kiadása.
85. József Attila-Fábián Dániel: Ki a faluba! [A Bartha Miklós Társaság kiadványai 1.] Hmv. 1930. Törekvés ny.
86. Biró Lajos: Virágok. [Vallásos elmélkedések.] Hmv. 1932. Törekvés ny., 59 l.
87. Dobó Ferenc: Sporthorgászat. Hmv. 1932. Róth ny., 338 l.
88. Cseh András: Isten gyermekarca. [Egyházi szónoklatok.] Hmv. 1933. Erdei ny.
89. Csokán Pál: A magyarság keletkezése, származása. Hmv. 1933. Erdei ny., 48 l., 60 fill.
90. Fejérváry József Apró betűk. [Mint a 61. sz.]Hmv. 1933. Dura ny., 64 l.
91. Ratsek Rafael: Ezer sóhaj. [Versek.] Hmv. 1933. Erdei ny., 109 l., 2 P.
92. Czukor Margit: Napfény. [Versek.] Hmv. 1934. Erdei ny., 54 l.
93. Faragó Sándor: Tornyai. Hmv. 1934. A Tornyai Társaság kiadása. Törekvés ny., 57 l., 60 fill.
94. Galyasi Miklós: A nagy törvény mentén. Versek Kohán György képeivel. Hmv. 1934. A szerző kiadása. Egyetemi ny., Bp. 70 l.
95. Katona Imre-Gravátz Ferenc: A Dnyesztortól a Sárga-tengerig. [Hadifogolyélmények.] Hmv. 1934. Németh ny., 112 l., 1 p. 20 fill.
96. Kovács Ernő: Madách Imre és a klasszikus ókor. Hmv. 1934. Friss Újság [ifj. Dura] ny.

97. Névtelen zarándok versei. Hmv. 1934. Erdei ny.
98. Kelemen Károly: Budapest kívül és belül. [Riportregény.] Hmv. 1935. Németh ny., 72 l.
99. Hódmezővásárhelyi karikatúra-album. Rajzolta és linóleumba metszette Dönczy Lukács Ödön. Hmv. 1936. Ifj. Dura ny., 76 l.
100. Kovács Ferenc: A hazugságok bukása. Párbeszéd. [Szociográfikus eszmefuttatás.] Hmv. 1936. Erdei ny., 128 l.
101. Pócsy-versek. Összegyűjtötte Székely János. Hmv. 1936. Ifj. Dura ny., 96 l.
102. Vörös István: Papírsárkány. [Versek.] Hmv. 1936. Kiadja a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium ifjúsága. Erdei ny., 33 l.
103. Óteleki Szabó Magda: Hazavágyom. [Irredenta versek.] Hmv. 1937. Erdei ny., 64 l. A szerző kiadása.
104. Vöröss István: Üveg pohár. [Versek.] Hmv. 1937. Kiadja a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium ifjúsága. Erdei ny., 35 l.
105. Az 1914-18. évi világháború hódmezővásárhelyi hősi halottainak emlékkönyve. Hmv. 1938. Kiad. és ny. ifj. Dura. Oldalsz. n.
106. Bán Balázs: Alkonyat. [Versek.] Hmv. 1939. Ifj. Dura ny. (A címlap Kohán György munkája.)
107. Fejérváry József Apró betűk. [Mint a 61. sz.] Hmv. 1939. Ifj. Dura ny., 95 l.
108. Tornyai János: Gyere, kicsim! Gyere! [Regény.] Hmv. 1939. Kiad. Koncz Lászlóné Tornyai Mária. Madách ny., Bp.
109. Kelemen Károly: Hangulat. Karcolatok. Hmv. 1940. Ifj. Dura ny.
110. Telek Andor: Gróf Széchenyi István ha ma élne...Hmv. 1941. Németh ny.
111. Tornyai János: Fáklya az Isten kezében. [Regény.] Hmv. 1941. A szerző kiadása. Madách ny., Bp.
112. Fejérváry József: Jubileumi apróbetűs. [Mint előzők.] Hmv. 1942. Ifj. Dura ny., 112 l.
113. Graváts Ferenc: Száz oldal háború. [Cikkek.] Hmv. 1942. Ifj. Dura ny.
114. Kovács Ernő: Latin ponyvaregény. [Versek.] Bp. 1942. Paulovits Imre ny. 32 lap, a szerző kiadása.
115. Pákozdy Ferenc: Förfögtében. Versek. Hmv. 1943. Bp.-i nyomda. 1421. A szerző kiadása. (Kohán György címlapjával.)
116. Shakespeare szonettjei. Fordította Pákozdy Ferenc. Hmv. 1943. Takács Ferencné kiadása. Bp.-i ny., 168. l.
117. Silberstein Adolf: Hódmezővásárhelyi zsidók. [A hitközség története.] Hmv. 1943. Németh ny., 154 l. A szerző kiadása.
118. Tornyai János: Kárhozatos szerelem. [Regény.] Hmv. 1943. Kiad. Koncz Lászlóné. Ladányi Jánosné ny. Bp.
119. Telek Andor: Országépítő kereskedelem. Három előadás. Hmv. 1944. Erdei ny.
120. Tornyai János: Talán sírt az Istenszobor is. [Regény.] Hmv. 1944. (?) Stephaneum ny. Bp. A szerző kiadása.

-&-